

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması haqqında

SOFUYEV TOĞRUL BƏHRUZ oğlu

“İNFLYASIYA VƏ ONA QARŞI MƏRKƏZİ BANKIN MÜBARİZƏ
TƏDBİRLƏRİ” Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Bank işi”

Elmi rəhbər:

i.e.n. dos. Kaşiyeva F.Ş.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos. Bəşirov R.A.

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. Ə.Ə.Ələkbərov

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. İNFLYASIYA VƏ ONUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	7
1.1. İnflyasiya anlayışı, mahiyyəti və yaranma səbəbləri	7
1.2. İnflyasiyanın növləri (tələb və xərclər inflyasiyası)	19
1.3. İnflyasiyanın sosial-iqtisadi nəticələri.....	26
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNFLYASIYA PROBLEMLƏRİ, ONUN TƏHLİLİ VƏ ATİİNFLYASIYA SİYASƏTİ.....	31
2.1. Azərbaycanla inflyasiya və onun xüsusiyyətləri.....	31
2.2. Azərbaycan Respublikasında antiinflyasiya siyasəti.....	40
FƏSİL III. MÜASİR DÖVRDƏ İNFLYASIYAYA QARŞI MÜBARİZƏ TƏDBİRLƏRİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	52
3.1. Dünyada inflyasiya qarşı mübarizə tədbirləri	52
3.2. Azərbaycan Mərkəzi Bankının inflyasiyaya qarşı tədbirləri	58
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	64
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İnflyasiya müasir dövrün əsas makroiqtisadi problemlərindən biri hesab edilərək, ümumilikdə pul sisteminin böhranı və eyni zamanda, pul kanallarının pul kütləsi ilə kəskin şəkildə olması vasitəsilə ictimai təkrar istehsalın pozulması və buna müvafiq olaraq, əmtəə qiymətlərinin artımını ifadə edir. Bu zaman pul dəyərdən düşdüyü üçün qiymətlərin səviyyəsi yüksəlir və ümumilikdə əhalinin alıcılıq qabiliyyəti də aşağı düşür. Buna görə də müasir dövrdə hər bir ölkədə ümumilikdə iqtisadi sistemin normal fəaliyyət göstərməsi üçün başlıca olaraq inflyasiya səviyyəsinin tənzimlənməsi və normada saxlanılmasına ölkədə gedən digər proseslərə təsir edən əsas b amil hesab edilir. Bu faktorlara əsasən qeyd edə bilərik ki, ölkəmiz üçün inflyasiya prosesi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və aktual hesab edilir. Buna müvafiq olaraq, Azərbaycanın iqtisadi inkişafı yeni mərhələyə daxil olduğu bir şəraitdə makroiqtisadi sabitliyi qoruyub saxlamaq, eləcədə maliyyə ehtiyatlarını səfərbər etmək və onlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq, mövcud işgüzar mühit və investisiya fəallığını, habelə həyata keçirilən islahatların sosial əhəmiyyətini və əhalinin gəlirlərinin inflyasiya prosesindən qorumaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasında antiinflyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına 2005-ci ildə qəbul edilmişdir. Bu zaman müvafiq formada Mərkəzi Bankın dövlətlə birlikdə yerinə yetirdiyi antiinflyasiya tədbirləri tez bir zamanda özünün yüksək qiymət artımlarını sona çatması və stabilləşməsi ilə əvəz olunmuşdur.

Müasir dövrdəki inflyasiya həddindən dövlətin qarşısında qul məqsəd olaraq qoyduğu səviyyədə saxlanılması, ölkədə gedən bir sıra proseslərdə məşğulluq, iqtisadi inkişaf tempini yüksək həddin saxlanılması, əmək haqqı qiymətlərin tənzimlənməsi və ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin məhsul istehsalı zamanı onların müəyyənləşdirdiyi qiymətlərin tənzimlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə Mərkəzi Bankının müstəqil formada fəaliyyəti və müstəqilliyinin qanunvericiliyin təmin olunması, inflyasiya rejimində

effektivliyini artırən səbəblərdən hesab edilir. Belə ki, Mərkəzi Bankın müstəqil formada fəaliyyət göstərməsi ölkədəki pul kredit siyasətini də müstəqil və düzgün qərarlardan müxtəlif təzyiqlərdən qorunması mənasını ifadə edir.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bank Haqqında Qanundan onun müstəqilliyi vurğulanaraq, əsas hədəfi qiymətlərin sabilliyinin təmin edilməsi və həmçinin Mərkəzi Bankın hesabatlıq formasını dəqiq şəkildə müəyyən edilməsinin inflyasiyanın səviyyəsinin düzgün formada proqnozlaşdırılmasında əhəmiyyəti əks edilmişdir.

]Tədqiqatın məqsədi və qarşıya qoyulan vəzifələr. Dissertasiya işinin əsas məqsədi inflyasiyanın müxtəlif dövlətlərdə və eləcə də ölkəmizdə yaranma səbəblərinin araşdırılması və ona qarşı mübarizə tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsində Mərkəzi Bankın mübarizə tədbirlərinin təhlili edilməsi təşkil edir. Sadaladığımız bu məqsədlərə uyğun formada müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ❖ Inflyasiya prosesinin yaranma səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi ;
- ❖ Müasir dövrdə inflyasiyanın tənzimlənməsi ilə əlaqədar onun əsas elementlərinin və xüsusiyyətlərinin təyin edilməsi ;
- ❖ Tələb və xərclərin inflyasiyası üzrə təhlil edilərək ölkədə gedən proseslərdə təsirinin müəyyənləşdirilməsi ;
- ❖ Inflyasiyanın sosial iqtisadi nəticələri ;
- ❖ Azərbaycanda inflyasiya qarşı mübarizə ilə əlaqədar həyata keçirilən antiinflyasiya siyasətinin öz məqsəd və vəzifələri ;
- ❖ Inflyasiya qarşı mübarizə tək tədbirləri üzrə beynəlxalq təcrübədən istifadə və dünya dövlətlərindən tarixi dövr ərzində inflyasiya prosesinin nəzəri əsasları ;
- ❖ Azərbaycanda Mərkəzi Bankın inflyasiya qarşı mübarizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi ;

- ❖ Bütün ölkədə tətbiq edilən antiinflasiya siyasəti zamanın mövcud çatışmazlıqların təhlil edilərək təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin verilməsidir ;

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektinə inflasiya prosesinin tənzimlənməsi və ona qarşı mübarizə tədbirləri ilə əlaqədar ölkədə fəaliyyət göstərən müxtəlif strukturları və eləcə də Mərkəzi Bank və onun müxtəlif strukturları təşkil edir. Predmetini isə inflasiya prosesinin əsas xüsusiyyətlərinin müəyyənəşdirilməsi və antiinflasiya siyasəti ilə əlaqədar inflasiya qarşı mübarizə tədbirlərinin əsas istiqamətləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji əsasını tarixi dövr ərzində inflasiya prosesinin yaranması və bu prosesin ilkin olaraq formalaşdırdığı dövrlərdə də nəzəri cəhətdən təhlil edilməsi istiqamətində müxtəlif alimlərin iqtisadçıların söylədiyi fikirlər , Bununla yanaşı, Mərkəzi Bankının inflasiya qarşı mübarizə tədbirləri ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası tərəfindən müxtəlif dövrlərdə qəbul edilən fərmanlar təşkil edir. Dissertasiya işinin tədqiq edilməsi zamanı ümumiləşdirmə, statistik təhlil, müqayisə , analiz və bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Tədqiqat işinin aparılması zamanı əsas informasiya mənbəyi kimi yerli və xarici müəlliflərin ədəbiyyatlarından elmi əsərlərindən eləcə də mövzu ilə əlaqəli olaraq Mərkəzi Bankın rəsmi materiallarından həmçinin internet saytlarından və digər vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində olan bir çox məsələləri araşdırılmış və buna müvafiq olaraq bəzi fikirlər səsləndirilmişdir ki, onlara nəzər salaq.

- ✓ Inflasiya prosesi ilə birbaşa əlaqəli olan anlayışları təhlil edilmiş və sistemləşdirilmişdir ;

- ✓ Azərbaycan Mərkəzi Bankının inflyasiya qarşı mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət istiqamətləri göstərilmişdir;
- ✓ Azərbaycan Respublikasında inflyasiyanın qarşısının alınması məqsədi ilə əmr yerinə yetirə biləcək daha effektiv tədbirlər planı hazırlanmışdır ;
- ✓ Ölkəmizdə pul kütləsinin kağız forma ilə inflyasiya prosesinin qarşılıqlı əlaqəsi təşkil edilmişdir ;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada əks olunan məsələlər Azərbaycanda inflyasiyanın tənzimlənməsi, antiinflyasiya siyasətinin praktiki tətbiqi nöqtəyi nəzərindən əhəmiyyətli hesab edilə bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 7 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin quruluşu aşağıdakı kimidir :

“İnflyasiya və onun nəzəri-metodoloji əsasları” adlı I fəsildə inflyasiya anlayışının mahiyyəti izah edilərək, onun nəzəri əsaslarla təhlil edilmiş və ya ümumilikdə ölkəmiz də daxil olmaqla dünya üzrə inflyasiya prosesinin yaranma səbəbləri analiz edilmiş bununla yanaşı, tələb və xərclərin inflyasiyası inflyasiya növləri üzrə təsnifləşdirilmişdir.

“Azərbaycan respublikasında inflyasiya problemləri, onun təhlili və antiinflyasiya siyasəti” adlı 2-ci fəsildə isə ölkəmizdə inflyasiya probleminin aradan qaldırılması və onun təhlükəsiz həddə çatdırılması ilə əlaqədar yerinə yetirilən antiinflyasiya siyasəti şərh edilmişdir.

“Müasir dövrdə inflyasiyaya qarşı mübarizə tədbirləri və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” adlı üçüncü fəsildə isə inflyasiya qarşı mübarizə tədbirləri üzrə beynəlxalq təcrübəyə istinad edilmiş və bu istiqamətdə tarixi dövrə dövlətlərdə inflyasiya problemi şərh edilmiş, eləcə də ölkəmizdəki Mərkəzi Bank tərəfindən inflyasiya qarşı mübarizə tədbirləri təhlil edilmişdir.

FƏSİL I. İNFLYASIYA VƏ ONUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İnflyasiya anlayışı, mahiyyəti və yaranma səbəbləri

İnflyasiya latın dilindən tərcümədə “inflatio” sözündən götürülərək, şişmə, köpmə mənasını ifadə edir. İnflyasiya müasir dövrün əsas makroiqtisadi problemlərindən biri hesab edilərək, ümumilikdə pul sisteminin böhranı və eyni zamanda, pul kanallarının pul kütləsi ilə kəskin şəkildə olması vasitəsilə ictimai təkrar istehsalın pozulması və buna müvafiq olaraq, əmtəə qiymətlərinin artımını ifadə edir. Bu zaman pul dəyərdən düşdüyü üçün qiymətlərin səviyyəsi yüksəlir və ümumilikdə əhalinin alıcılıq qabiliyyəti də aşağı düşür. İnflyasiya sözündən iqtisadi termin kimi Amerikada vətəndaş müharibəsi zamanı istifadə edilmişdir və daha sonra 20-ci əsrin əvvəllərindən etibarən müharibə dövrlərində də qiymət artımı ilə əlaqədar bu anlayış daha da aktuallaşmağa başlamışdır. Qiymətlərin yüksəlməsi, inflyasiyanın əsas göstəricisi hesab edilir və biz burada qiymətlərin yüksəlməsi dedikdə əslində qiyməti indeksi nəzərdə tuturuq, yəni qiyməti əvvəlki dövrə nisbətən dəyişilir. Lakin bu zaman qeyd etməliyik ki, ümumilikdə qiymətlərin artımı həmişə inflyasiya hesab edilmir. Belə ki, cəmiyyətdə qiymətlər müxtəlif səbəblərə görə ayrılıqda istər məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması səbəbi ilə və müxtəlif səbəblərə görə arta bilər. Tələb və əmtəə kütləsi arasında uyğunsuzluğun yaranması, inflyasiyanın meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri hesab edilir və belə olduqda əmtəə və xidmətlər ümumilikdə əmtəə dövriyyəsinin həcmindən daha yüksək olub, məsrəflərin istənilən səviyyəsindən asılı olmayaraq müstəqil bir şəkildə qiymətlərin yüksəldilməsinə gətirib çıxarır. Bu zaman tələb və təklif arasında uyğunsuzluğun olmasını, eləcə də gəlirlərin istehlak xərclərindən çox olmasının müxtəlif səbəbləri formalaşır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Dövləti əsassız formada qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi ilə tələbin ölçüsü və quruluşu, uyğunsuzluğun yaranması ;

- İqtisadiyyatda həddindən artıq investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi – investisiyalarının çox olması son nəticədə iqtisadiyyata daha çox işçi qüvvəsinin cəlb olunmasına daha çox xammaldan materialdan istifadəyə gətirib çıxarır. Bütün bunların nəticəsi kimi, xüsusilə də iri həcmli investisiya qoyuluşlarını zamanı bu, ümumilikdə, həm də istehsal materiallarının və bazarda bir çox buna uyğun məhsulların qiymətinin artmasına şərait yaradır ;
- Dövlət xərclərinin gəlirlərindən çox olması və büdcə kəsrinin formalaşması- bunun əsas səbəbi büdcə kəsiri ilə inflyasiya arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcud olmasıdır. Belə ki, büdcə kəsrinin inflyasiya ilə əlaqəsi, gəlirlər və dövlət xərclərinin bir-biri arasında çoxluğu və azlığından asılı olaraq formalaşır. Belə olan halda olan əgər dövlət xərcləri gəlirləri çox olarsa, bu zaman dövlətin öz xərclərini ödəmək üçün artıq pul emissiyası formalaşdırılmalı və yaxud da ki, hansısa bir digər dövlətdən borc almalıdır. Borc aldıqda isə bunun nəticəsi kimi formalaşan borc faizi dövlətin aldığı bu dövlət borcundan müstəqil olmağı çətinləşdirir və onu asılı hala salır ;

İnflyasiyanın formalaşmasında əsas səbəb olan amillərdən bir də tədavüldə olan pulun miqdarı hesab edir. Biz bilirik ki, dövlət istədiyi qədər pulun dövriyyəyə buraxıla bilməz, çünki bu prosesi ümumilikdə, qanunvericilik çərçivəsində tədavülə pul kütləsi buraxılır ki, bu da sıra əsaslı amillərə uyğun şəkildə formalaşır. Lakin tədavülə buraxılan pulun kağız pul formasında və ya qızıl tədavül formasında olması nisbətən bir -birindən fərqlənir. Buna misal olaraq qeyd edə bilərik ki, əgər qızıl pula nisbətdə daha çox olarsa, bu artıq müəyyən müddətdən sonra əmanətə çevrilir və tədavüldən çıxır. Kağız bu isə dövriyyəyə həddindən artıq buraxılan zaman artıq bu qiymətdən düşərək, inflyasiyanın baş verməsinə səbəb oldu.

İnflyasiyanın yaranmasının və onun səbəbləri elə öncədən bu haqda nəzəri və metodoloji əsasları və müxtəlif dövrlərdə bu istiqamətdən formalaşan yanaşmaları

nəzər salsaq qeyd etməliyik ki, inflyasiyanın yaranma səbəbləri, daxili və xarici olmaqla 2 yerə ayrılır.¹

Xarici səbəb kimi, adətən, ölkəyə idxal olunan məhsulların qiymətlərinin yüksək olmasını, xarici ticarəti və tədiyyə balansının mənfi saldosunun göstərə bilərik. Ölkəyə idxal olunan məhsulların qiymətlərinin yüksək olması yerli istehsalda da qiymətlərin daha da yüksəlməsinə gətirib çıxarır, bu isə öz növbəsində, inflyasiyanın yaradır, həmçinin milli valyutanın dönərliyi məsələsi bu prosesdə mühüm rol oynayır. Mərkəzi Bankın tədavülə daha çox pul emissiyası nəticəsində xaricdə aparılan pulları ölkəyə gətirilən zaman inflyasiyanın baş verməsinə səbəb olur.

Inflyasiyanın yaranmasının daxili səbəbləri isə aşağıdakılardır :

- ❖ Daha çox istehsal edilən məhsulların olan tələb və təklif arasında uyğunluğun pozulması ;
- ❖ Təsərrüfat mexanizmində baş verən qüsurlar ;
- ❖ Təklifin tələbi üstələməsi nəticəsində qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi ;
- ❖ İqtisadiyyatın quruluşunda baş verən deformasiyalar 4
- ❖ Kredit ekspansiyası ;
- ❖ Dövlətin iqtisadi siyasətində yol verilən səhvlər ;
- ❖ Ağır sənaye sahələrinə nisbətə istehlakı ilə məşğul olan sahələrin və müəssisələrin daha az olması ;
- ❖ Kapital qoyuluşunda səmərəliliyin aşağı düşməsi nəticəsində iqtisadi inkişafda gerilik ;
- ❖ pul və əmtəə kütlələri arasında uyğunluğun və nisbətin tənzimləyicisi kimi çıxış edən səmərəli iqtisadi siyasətin və iqtisadi vasitələrin olmaması ;

Informasiyanın yaranması ilə bağlı müxtəlif dövrləri ərzində nəzəri baxışlara gəldikdə isə, müxtəlif ədəbiyyatlarda inflyasiyanın əsasən, monetar və qeyri monetar konsepsiyalarından bəhs edilir. Inflyasiyanın monetar konsepsiyasında

¹ Quliyev Tofiq “İnflyasiyanın anatomiyası” Bakı, 2006

onun yaranmasının əsas səbəbi kimi məcmu tələb və istehsalın artması nəticəsində pul kütləsinin çoxalması göstərilir. Bu zaman pul kütləsinin çoxalması isə müxtəlif səbəblərə əsaslanır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

1. Kreditin kəskin formada genişləndirilməsi ;
2. Dövlətin ekspansionist maliyyə siyasəti ;
3. Borc öhdəliklərinin ödəniş vasitəsi kimi istifadənin daha da genişləndirilməsi

İnflyasiyanın formalaşması və inkişaf etməsinin digər səbəblərindən biri də pul tədaviyyə sürətinin istehsalın artımını üstələməsidir ki, bu da müvafiq olaraq bir sıra səbəblərə görə yaranır. Bunlar ;

1. Qanunvericilikdə baş verən dəyişikliklər ;
2. Bank işinin və bank fəaliyyətinin icrası ilə əlaqədar və ən son inkişaf etmiş texnoloji vasitələrdən və yeniliklərdən istifadə ;
3. Qiymətli kağızlardan daha çox yığılma vasitəsi kimi istifadə edilməsi ;

Qeyri-monetar konsepsiyalarda isə inflyasiyanın yaranması səbəbi daha çox pul tədaviyyə və istehsal sahəsi üzrə baş verən proseslər, xüsusilə də milli gəlirin təkrar bölgüsü səbəb olan amillər və sair aid edilir.

Tarixi dövr ərzində iqtisadi məktəblərdə inflyasiya anlayışına görə müxtəlif yanaşmalar mövcud olmuşdur. Klassik dövrü nəzərdən marksist məktəbin yanaşmasına nəzər salsaq, Bu məclisdə inflyasiyanın yaranmasına geniş təkrar istehsalın fazaları arasındakı nisbətə pozulması ilə həm və eyni zamanda, müxtəlif səbəblərlə əlaqəli olaraq qiymətlə ictimai məhsul real dəyəri arasında uyğunsuzluqdan irəli formalaşdığını söyləyib. Bununla yanaşı, Marks pulu xüsusi növ əmtəə adlandırdığı fərqli olaraq, qeyd edib, bunu ifadə etdiyimiz həqiqi və ya pula çevrilməsi ümummilli beynəlxalq təşkilatların fəaliyyət göstərdiyi dəyişikliklər – bütün bunlar yekun olaraq faiz nəzəriyyəsi, inflyasiya nəzəriyyəsi və digər vəzifələrdə modernizmin səbəb olmuşdur. Ancaq buna baxmayaraq, bütün bu proseslər Marksın bu istiqamətdə verdiyi fikirləri və yanaşmalara kölgə sala

bilməmişdir. Pulun kredit xüsusiyyəti təbiətdə bir ekvivalenti kimi önəmli əhəmiyyət kəsb etməsinə təsir etmişdi və bu proses də öz növbəsində, inflyasiyanın yüksəlməsinə səbəb olan əsas amillərdən hesab edilir. Amma bu istiqamətdə iqtisadi yanaşma göstərmişdir ki, inflyasiya özünün nisbi mənada göstərərək, pulun dəyərdən düşməsi və yaxud da ki, müxtəlif xarici valyutaya nisbəti ilə eyni zamanda əvvəlki dövrə nisbətən əmtəələrin qiymətlərinin artması və bir sıra səbəblərlə aşkar edilir. Bu zaman valyutanın real alıcılıq qabiliyyətini onun mühüm rol oynayır, pulun inflyasiyası öz növbəsində qızılın bazar qiymətində də özünü büruzə verir ki, bu zaman bu məsələ ölkədəki ümumi vəziyyətdən asılı olaraq dəyişilir.

Cədvəl 1.1. Inflyasiya təsir göstərən faktorlar ²

Tələb inflyasiyası	Məsrəf inflyasiyası	Struktur inflyasiyası	İnflyasiya ehtimalı
Büdcə kəsiri	Maaş	əhalinin strukturu	Daxili və xarici ŞOK
Cari əməliyyatlar Hesab kəsiri	Valyuta məzənnəsi	Şəhərləşmə prosesi	Spekulyasiya hərəkətləri
Özəl sektor kəsiri	Dövlət müəssisələri tərəfindən istehsal edilən xidmətlərin qiymətləri	Müxtəlif sektorlar üzrə maaşlar arasında olan fərqlər	Etibarsızlıq Qeyri müəyyənliklər
	Əkinçilik qiymətləri		
	Faiz həddi		

² Nəsimi Kamalov, dr. Cihan Bulut “İnflyasiya, faiz, valyuta məzənnəsi arasındakı münasibət və Azərbaycan” Bakı, 2003

Fridmen inflyasiyadan bəhs edərkən qeyd etmişdir ki, inflyasiyanın müxtəlif zamanlarda hər yerdə formalaşa biləcək istehsaldan daha çox miqdarda artan pul emissiyasından nəticəsi kimi formalaşan bir prosesdir. Bununla yanaşı o qeyd etmişdir ki, inflyasiya, o zaman cəmiyyətdə formalaşır ki, ümumi məcmu pul kütləsi məhsulun həcmindən çox olur. Bütün bunlara istinad edərək Fridmen qeyd etmişlər ki, ümumi olaraq uzunmüddətli bir dövrdə qiymətlər pul kütləsinin artımına təsir göstərir. Bu zaman isə inflyasiya prosesinə, o zaman təhlükəsiz hesab etmək olar ki, pul kütləsinin artımı iqtisadi artımdan çox olsun.

Neoklassiklər isə inflyasiyanın təbii işsizlik normasının və ümumdaxili məhsulun səviyyəsindən asılı olduğunu söyləyərək, mümkün olan 3 halı nəzərdən keçirmişdir. Bunlardan 1-cisi ondan ibarət idi ki, əgər faktiki ÜDM potensial ÜDM-yə məhsula və işsizlik təbii işsizlik səviyyəsinə bərabər olarsa, bu zaman inflyasiya səviyyəsində hər hansı bir dəyişiklik baş verməz. 2-ci halda isə ümumilikdə təchizatçıların qiymətləri artırması nəticəsində inflyasiya səviyyəsi yüksəlir və bunun da əsas səbəbi də işsizlik səviyyəsinin təbii işsizlik səviyyəsindən aşağı olduğu halda, digər şərtlərin olduğu sabit qalmasıdır. Nəhayət, üçüncü halda isə inflyasiya səviyyəsinin aşağı düşməsi müşahidə edilir ki, bu zaman 2-cidən fərqli olaraq, təbii işsizlik səviyyəsi yuxarı olduğu halda digər şərtlər sabit qalır.

Inflyasiyanın formalaşması səbəbləri kimi 1950-ci illərdə iqtisadçılar, ümumilikdə, tələb və məsrəf inflyasiyasının qarşılıqlı əlaqəsi, onlar arasında çətinliklərdən çıxış edərək izah etmişdir. Buna əsasən də inflyasiyanın formalaşması səbəbinin bu amillərə nəzərən bir-birindən asılı olmadığını söyləmişlər.

Haan və Zelhors 1930-cu ildə apardıqları araşdırma nəticəsində büdcə kəsiri ilə inflyasiya arasındakı qarşılıqlı əlaqənin olduğunu söyləmiş və bunu təhlil etmişlər.

İrving Fisher özünün “The Theory of Interest” adında əsərində inflyasiyanın yaranma səbəbləri və eləcə də inflyasiya faiz arasında əlaqələri ifadə etmişdir. O, öz yanaşmasında öz real faiz həddi, gözlənilən inflyasiya həddi, nominal faiz həddi kimi anlayışları izah edərək, bunları bərabərlik formasında aşağıdakı qaydada təsnifləşdirilmişdir.

$$\text{Nominal faiz həddi} = \text{Real faiz həddi} + \text{Gözlənilən faiz həddi}$$

Fişer bu bərabərlikdən real faiz həddinin daha sabit olaraq nominal faiz həddi ilə gözlənilən inflyasiya arasında olan əlaqəni Fişer təsiri olaraq ifadə etmişdir. Belə ki, bu zaman mal və xidmətlər bazarında meydana gələn ehtimalları inflyasiyanın səviyyəsinə təsir edərək nominal faiz həddi ilə inflyasiya arasında qarşılıqlı əlaqələrə də öz növbəsində təsir göstərəcəkdir. Müxtəlif dövlətlərin öz ərazilərində baş verən iqtisadi hadisələrə, ümumilikdə Fişer təsirlərinə səbəb olur, Bunun başlıca səbəbi ondan ibarətdir ki, müxtəlif dünya ölkələrində inflyasiya hədlərinin fərqli olması nəticədə nominal faiz hədlərində fərqli olmasına da gətirib çıxarır. Fisher nəzəriyyəsinin inflyasiya, faiz arasındakı əlaqədar bundan formalaşan problemlər də tədqiq edir ki, bunlara nəzər salaq.

1. 1930-cu illərdə qiymətlərin sürətli düşdüyü bir vaxtda real faiz dərəcəsi sabit qalsa, buna əsasən nominal faiz dərəcəsi azalaraq neqativ dəyər alacaqdır, lakin belə bir şəraitdə yığım sahibləri öz sərmayələrini borc olaraq vermək istəmədiklərinə görə, yalnız neqativ faiz tətbiq olunmur.
2. Fişerə görə real faiz həddi sərmayə faydalılığının nəticəsi olduğu üçün xüsusilə sabit hesab edilir, lakin buna baxmayaraq, burada fərqliliklər formalaşır ki, əgər real faiz həddi pulun satınalma gücünə əsaslanmaq investisiyaların və sərmayənin gəlirin həddi ilə müəyyən edilirsə digər

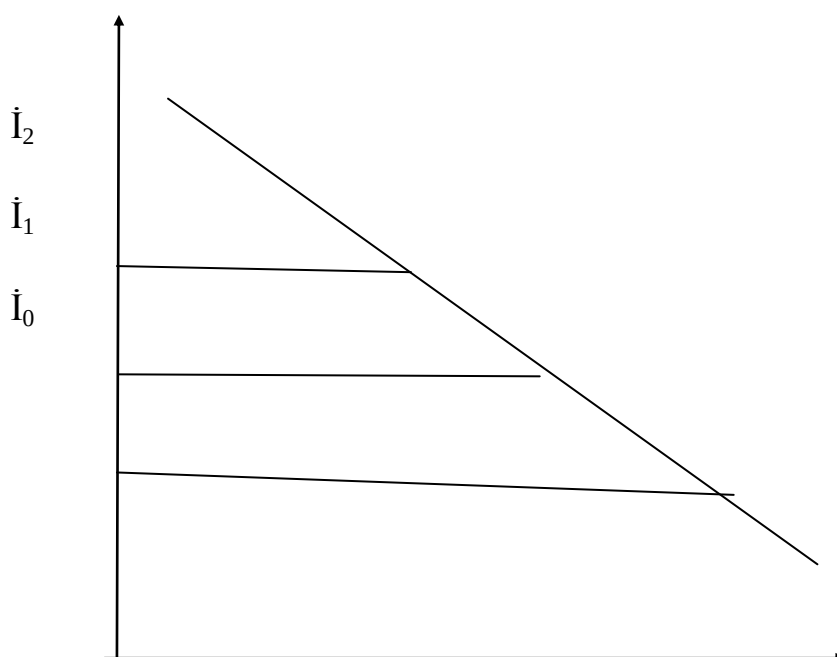
qiymət dəyişənləri kimi real faiz hədləri də iqtisadi şərtlərdən təsirlənərək dəyişəcəkdir ;

3. Inflyasiya formalaşmasının və ehtimallarının ölçülməsi dəqiq deyildir. Buna istinad edərək qeyd etmək lazımdır ki, əgər bazarlar tədqiq edirlərsə, amma ümumilikdə hər kəsə məlum olan ehtimalların nə olduğu soruşulduqda doğru nominal faiz səddini yenə istehsal texnologiyaları tətbiq edilərsə isə doğru və real faiz həddini əldə etsək, bu zaman nominal faiz həddi və real faiz həddi arasındakı fərq əldə etdiyimiz inflyasiya ehtimallarına bərabər çıxması da belə olduqda bu dəlillərin bu nəzəriyyəni təkzib etdiyini irəli sürə bilmərik.

Keyns nəzəriyyəsinə əsasən, inflyasiya, ümumilikdə, kütləsinin artım tempinə görə deyil, bir sıra səbəblərdən formalaşa bilər.³

Sxerm 1.1. Keynsin faiz nəzəriyyəsi

Faiq həddi

³ Robert Haney Scott a.g.e. pp 276

Pul təklif və tələb

O, öz tədqiqatlarında inflyasiyanın şərh edərək, inflyasiya ilə faiz arasında əlaqələri ifadə etmiş, ümumilikdə, işsizlik səviyyəsinin istehsal həcmnin və həmçinin, qeyd etdiyimiz kimi, faiz dərəcəsinin yaranma səbəbləri olduğunu söyləmişdir. Bu səbəblərin hər birinə yanaşmasını ifadə etsək, işsizlik və inflyasiya arasında əlaqədən bəhs edərkən bunun iqtisadiyyatdan faktiki olaraq formalaşan proses olduğunu və tam məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətində təsir göstərdiyini qeyd edə bilərik. O eyni zamanda təhlil etmişdir ki, dövlət büdcəsində büdcə kəsiri formalaşan zaman dövlət xərcləri artdığı zaman inflyasiya da artır, lakin bu zaman inflyasiya artarkən, məşğulluq təmin olunması, inflyasiya ilə məşğulluq arasında bir Filips əyrisi formalaşır. Bu isə ümumilikdə inflyasiyanın işçilərin iş gücündən qatılmalarına istinad edir, qiymət artımlarına səbəb olur. Belə olduqda isə dövlət istədiyi inflyasiya, işsizlik kombinasiyasını tətbiq edir. Keyns özünün yanaşmalarından inflyasiyanın sistemli şəkildə analiz edərək mal bazarında tələbin artıqlığı ilə onun formalaşdığından şərh etmişdir. O qeyd etmişdir ki, pul bazarlarındakı artımlar da faiz hədləri vasitəsi ilə mal bazarında tələb artımlarına gətirib çıxarır. Tələb və təklifin uyğunlaşması ilə müəyyən edilən faiz sənədlərindəki dəyişikliklər ümumilikdə kapital qoyuluşları vasitəsilə məcmu tələbə təsir edir və nəticə etibarilə mal bazarında formalaşan uyğunsuzluqlar ortaya çıxaraq, inflyasiyanın davamlı olmasına səbəb olur. Belə ki, kimisə görə pul siyasətində baş verən dəyişikliklər real faiz həddinə təsir edir və bu zaman inflyasiya ehtimalları daha da artır. Digər iqtisadçılar qiymətlərin sadəcə inflyasiya artımına səbəb olacağını qeyd edərkən, bəziləri bundan fərqli olaraq bu prosesin ümumilikdə milli gəlirə də təsir göstərdiyini vurğulayırlar. . Haqqında bəhs etdiyimiz inflyasiya və işsizlik arasındakı əlaqə Keyns nəzəriyyəsinə əsasən formalaşan Filips əyrisi hesab edilir ki, məhz bu zaman iqtisadçı Philipsin adı ilə əlaqəlidir. O, işsizlik səviyyəsi ilə inflyasiya arasında əlaqəni qeyd edərək söyləmişdir ki, inflyasiyanın sürəti, əslində, qiymətlərin artımı ilə ölçülmür,

xüsusilə nominal əmək haqqının artımına əsaslanır . Bu haqda fikirlərini söylədikdən sonra o, bəzi iqtisadçıları, inflyasiya və işsizlik arasındakı əlaqələri araşdıraraq, antiinflyasiya siyasətinin təhlili haqqında Pol Samuelson və Robert Solou tərəfindən bir məqalə dərc edilmişdir. Burada xüsusilə də Amerika iqtisadiyyatında inflyasiya və istilik arasındakı əlaqəni analiz edilərək inflyasiyası səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olacaq, məcmu tələb digər tərəfdən, əmək haqqı və qiymətin də araşdırırlar.

1963-cü ildə Mundel öz tədqiqatlarından da inflyasiyanı və iqtisadi artım arasında əlaqədən bəhs edərək söyləmişdir ki, insanlar, sərvəti əldə etmək üçün qənaət edərək real faiz dərəcəsi bu yolla aşağı salır və belə olduqda isə inflyasiya gözləməsinin artması, insanların daha çox qənaət etməsi və daha çox vəsaiti əldə etməsini müəyyən mənada aşağı salır. Bailey isə inflyasiya prosesinə təsir edən amillərin heç də göründüyü qədər sadə olmadığını söyləmişdir və o, öz araşdırmalarında ümumilikdə qənaət yolu ilə və başqa sözlə inflyasiya vergisi vasitəsi ilə sərvət yaratmağın mümkün olduğunu ifadə etmişdir. Bu yanaşma o dövr üçün dərəcədə əsassız hesab edilsə də I dünya müharibəsindən sonra hiperinflyasiyanın mövcud olduğu ölkələrdə artıq bu doğruluğu sübuta yetirildi. İqtisadi artımı və inflyasiya arasındakı əlaqə bir çox iqtisadçılar kimi Lukas tərəfindən də araşdırılmış və o, özünün modelində göstərmişdir ki, bu 2 ünsür arasında əlaqə yalnız bu ölkələrin iqtisadiyyatı üçün xarakterik ola bilər ki, həmin ölkələrdə olan qiymətlərin səviyyəsindəki sabitliyi kəskin dəyişməyə və stimullaşdırıcı tələbi siyasəti həyata keçirilsin. Lukas həmçinin qeyd etmişdir ki, dövlətlərin siyasi və iqtisadi artımı arasındakı müsbət əlaqədən istifadə etdikcə o, öz xüsusiyyətini dəyişərək nisbətən mənfi əks nəticələr verməyə başlayır .

Sir Con Xiksin irəli sürdüyü nəzəriyyələri analiz edərək, ümumilikdə istehsalın faizi həddinin hansı formada qarşılıqlı əlaqəsinin olmasını aşkara çıxarmışdır. O, qiymətlərin aşağı istiqamətdə elastik olmaması sistem tədqiqatın araşdıraraq qeyd etmişdir ki, sabit qiymətlərlə faiz gəliri əlaqələrini tənzimləyən əsas vasitədir.

İnflyasiyanın formalaşmasına səbəb olan daxili və xalq xarici amillərdən əlavə, iqtisadiyyatda baş verən real səbəblər də vardır ki, bunlara nəzər salaq.

- Dövlətlərin hərbi xərclərinin artımı- Bunun inflyasiyanın formalaşmasında əsas səbəb kimi götürülməsi onunla izah olunur ki, ümumilikdə bu proses dövlət büdcəsi ilə əlaqəlidir. Dövlətlərdə iqtisadiyyatın hərbiləşdirilməsi və daha çox vəsait ayıran zaman bu, dolayı yolla inflyasiyanın artımına formalaşmasına gətirib çıxarır. Belə ki, müharibə dövründən əlavə dövlətlər, hətta sülh dövründə də orduya ümumilikdə böyük maddi texniki və insan resurslarının cəlb edirlər, hərbi texnikanın daima təkmilləşdirirlər. Bunun əsas səbəbi hərbi texnikanın mənəvi cəhətdən daha tez köhnəlməsi ilə əlaqəlidir ki, baş verəcək hər hansı bir təcili müharibə şəraitində hərbi texnikalar təkmil və ən son texnoloji avadanlıqlarla təchiz edilməlidir. Digər tərəfdən isə orduya daha çox işçilərin cəlb edilməsi məqsədilə onların maaşlarını daha yüksək olur.
- Büdcə kəsirinin olmasından tarixi dövr ərzində inflyasiyanın yaranmasına səbəb olan amillərdən olmuşdur. Belə ki, dövlət büdcələrinin kəsiri şəraitində iqtisadiyyata əlavə, kağız pulların emissiya edilməsi hələ o dövrlərdə pul kütləsinin artması nəticəsində pulun dəyərdən düşməsi ilə nəticələnir. Bu, xüsusilə Amerika vətəndaş müharibəsi zamanı hiperinflyasiya şəraitinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır və belə şəraitdən pulun dəyərdən düşməsi dövlət xərclərin örtülməsindən asılı olaraq daha çox pul kütləsinin emissiyasına gətirib çıxarırdı və nəticədə ümumilikdə qiymət artımına səbəb olurdu.
- İqtisadiyyatda inhisar qiymətqoyma prosesinin geniş vüsət alması – müxtəlif kommersiya bankları şirkətləri, eləcə də dövlət tərəfindən qiymətqoyma prosesinin monopolist formada icra edilməsi, iqtisadiyyatın bir çox sahələri monopoliya şəklində idarə edilməsi nəticədə məhsulların həmin şirkətlərin qiymətləri istənilən formada artıraraq gətirib çıxarır. Bu proses müasir dövrdə dünyada böyük təşkilatçılar tərəfindən tətbiq edilənlər

inflyasiyaya səbəb olur. Buna misal olaraq, 2008-ci ildə dünyanı qlobal maliyyə iqtisadi böhranını göstərə bilərik ki, bu dövrdə məhz beynəlxalq neft şirkətlərinin özü daha çox mənfəət əldə etmək məqsədilə neftin qiymətinin qaldırması, ümumilikdə dünyada bir sıra istehlak məhsullarının qiymət artımına gətirib çıxardı.

- Valyuta böhranları – iqtisadiyyatda baş verən devalvasiya prosesi və valyuta böhranları inflyasiyanın yaranmasının başlıca səbəbi hesab edilir. Hər şeydən əvvəl devalvasiyanın baş verməsi bu ölkənin milli valyutasının digər ölkələrin valyutasına nisbətdə dəyərdən düşməsi deməkdir. Bu isə o, həmin dövrə nisbətən artıb devalvasiyadan sonra əvvəlkindən fərqli olaraq, istehlak qiymətinin artımına, əhalinin hal hazır ki, pulunun dəyərinin əvvəlki dövrdə nisbətən dəfələrlə aşağı olmasına gətirib çıxarır.

Iqtisadiyyatda maliyyə sahəsində ciddi problemlər yaranan zaman inflyasiyanın formalaşır və bu, ümumilikdə, həm dövlət xərcləri, gəlirlər, kredit münasibətlərinə öz təsirini göstərir. Bu nöqteyi nəzərdən də inflyasiyanın maliyyə təsirinə nəzər salmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qiymət artırma əlavə vergilər və dövlət gəlirlərinin başlıca mənbəyinin siyasi ilə qarşılıqlı əlaqəsi cəhətdən ən vacib məsələlərdən biri vergilərin əmtəə və xidmətlərin dəyərinə aid edilməsi vasitəsilə müxtəlif mal dövriyyəsindən hansı formadan və neçə faiz təşkil etməsi müəyyən etməkdən ibarətdir. Belə ki, bunlar baş verən zaman dövlət gəlirləri vergilər kreditlər dəyərdən düşür və belə olduğu zaman dövlətin aldığı borcların faizini qaytarmaq bir o qədər çətinləşir. Bu da öz növbəsində dövlət büdcəsinin kəsirinin aradan qaldırılması məsələsini mürəkkəbləşdirir.

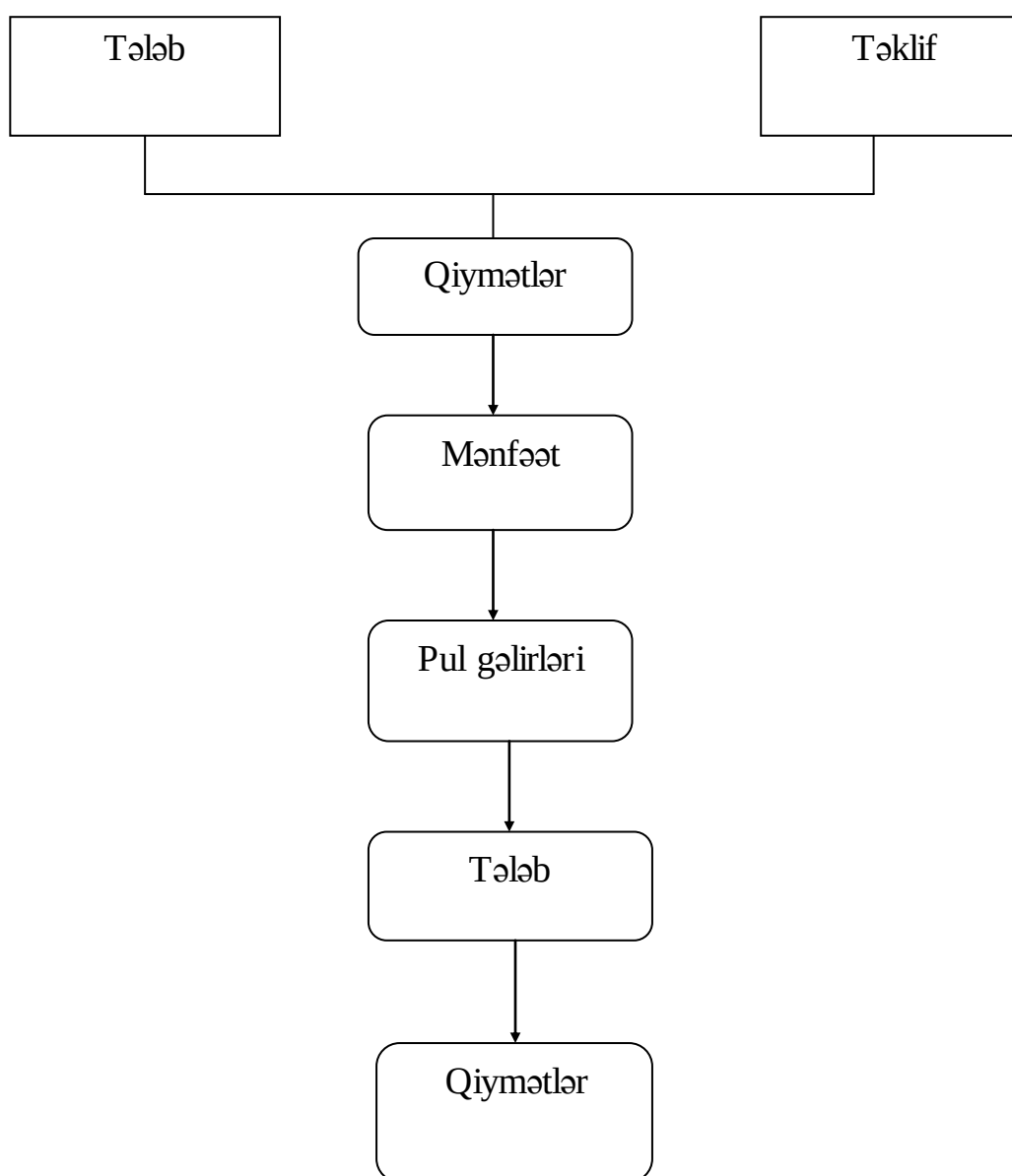
1.2. İnflyasiyanın növləri (tələb və xərclər inflyasiyası)

İnflyasiyanın əsasən 2 növü fərqləndirilir ki, bunlar tələb və xərclərin inflyasiyasıdır. Hər birinə ayrıca yanaşsaq, tələb inflyasiya zamanı ümumilikdə, məcmu tələbin artıqlığı ilə yaranan istehsal tam gücü ilə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq artan tələbi ödəmək məqsədilə məhsul istehsal etməyin qeyri-mümkün olmasıdır. Belə olduqda isə təklifin az olması ilə əlaqədar ödəmə dövrüyyəsində çoxlu miqdarda pul vəsaitləri formalaşır ki, onlar da nəticə etibarilə pulun dəyərsizləşməsinə və qiymətlərin süni formada qalxmasına gətirib çıxarır. Qiymətlərin artması şəraitində isə daha çox mənfəət əldə etmək imkanları yaranar, bu zaman iqtisadiyyata müvafiq sahə üzrə əlavə işçi qüvvələri cəlb edir, sahibkar istehsalı genişləndirir. İnflyasiya üçün tələbin həddən artıq çox olması nəticəsində istehsalın tələb artıqlığına və çata bilməməsindən formalaşan tələb inflyasiyası da xüsusi ilə 20-ci əsrin əvvəllərində SSRİ üçün xarakterik olmuşdur. İstehsal və digər xidmət növlərinin istehsalının həcmnin aşağı düşməsi nəticəsində əhalinin əmək haqları artmışdır. Tələb inflyasiyası zamanı iqtisadiyyatda resursların tam məşğulluğunun nail olunması nəticəsində hər hansı müxtəlif səbəblərə görə məcmu tələbatı artırır və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə istehsal edilə biləcəyindən daha çox xərcləməyə çalışılır. İstehsal sektoru isə tam məşğulluq şəraitində fəaliyyət göstərdiyinə görə, ümumilikdə istehsalın real həcmnin səviyyəsinin artmasına hər hansı bir reaksiya verəcəyi iqtidarına sahib olmur.

İnflyasiyanın müvafiq olaraq növlər üzrə təsnifləşdirilməsi müxtəlif ölkələrində iqtisadçıların inflyasiya ilə əlaqədar yanaşmalarından və onun təsiri etdiyi amillərdən asılı olaraq baş vermişdir. Bu yanaşmalarda inflyasiyanın baş vermə səbəbi gəlir və xərclərlə yanaşı, müxtəlif amillərlə əlaqələndirilir və günahkar kimi adətən istehlakçı kütləsi hesab edilir və bəs bunu əsas səbəbi nədən ibarətdir? Müxtəlif yanaşmalarda qeyd edilir ki, ona görə bu kateqoriya əsas səbəb kimi götürülür, sahibkarlar dövlət xərc çəkir və buna müvafiq olaraq, nəticə də

tələb formalaşır. Bir sıra iqtisadçı alimlər tarixi dövr ərzində inflyasiyanın yaranma səbəbləri formalaşması ilə əlaqədardır, əsassız fikirlər söyləsələr də ümumi olaraq qeyd edilmişdir ki, istehsal amilləri fəaliyyət göstərdiyi zaman və istehsal güclərindən səmərəli istifadə ediləndə də bundan irəli gələrək xərclər və fəaliyyət növü inflyasiyanı yaradır. Tələb inflyasiyasının isə bu prosesdə özünü aid etdiyi elementlər aşağıdakılardan ibarətdir :

Sxem 1.2. Tələb inflyasiyası ⁴

⁴ M.C.Ataşiyev, H.M.Abbasov, N.H.Abbasova "mikro və Makroiqtisadiyyat" Bakı, 2010, səh 408

Xərclər inflyasiyasının müxtəlif ədəbiyyatlardan da təklif, məsrəflər inflyasiyası kimi də bəhs edilir. Xərclər inflyasiyası istehsal resurslarından istifadə olunmaması şəraitində yanan qiymətlərin artımını ifadə edir. Qiymət artımı isə əsasən istehsal xərclərin artması ilə əlaqələndirilir. Bu inflyasiya növü üçün 2 başlanğıc xarakterikdir.

1. əmək haqqının artması
2. xammal və yanacağın bahalaşması.

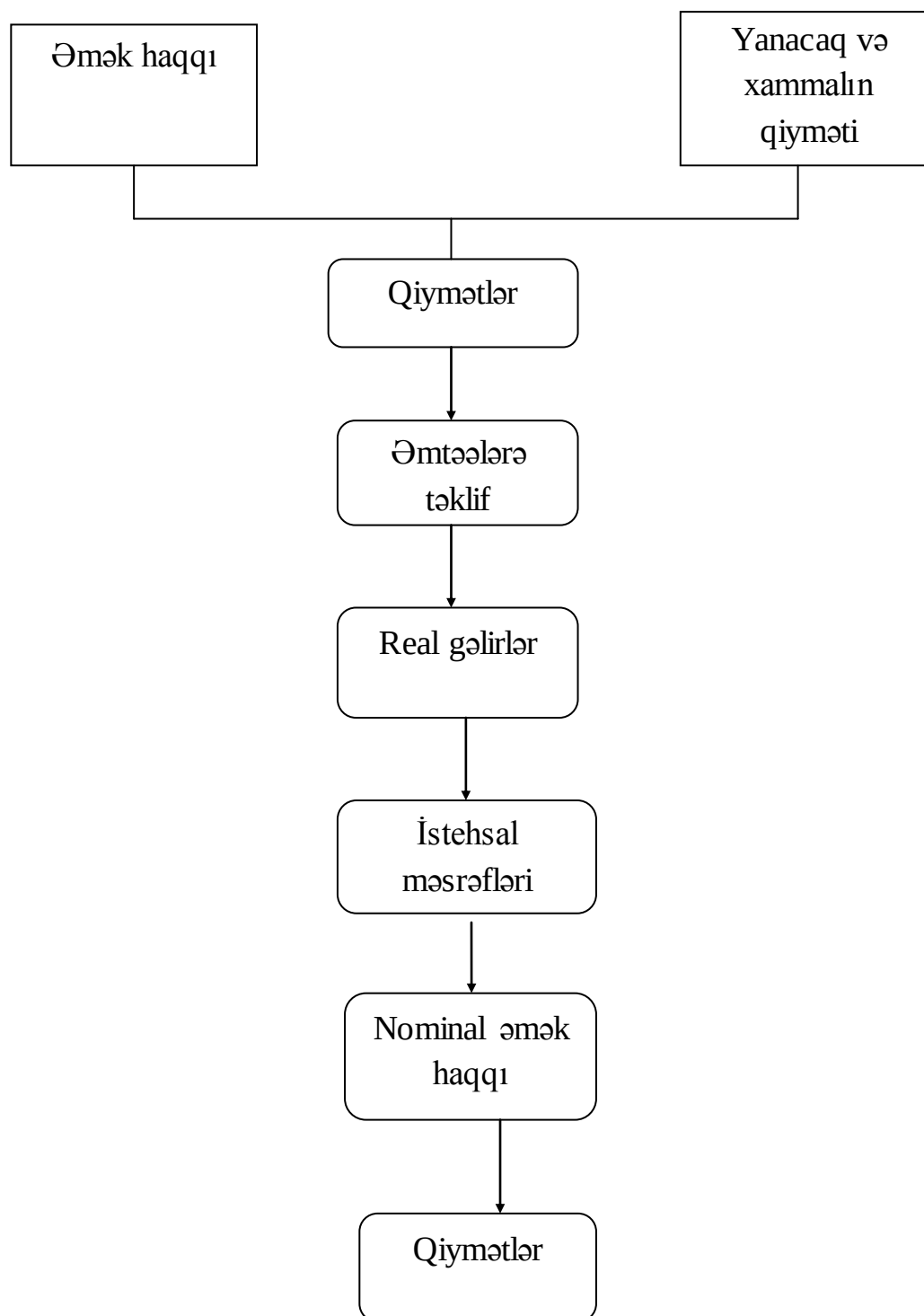
Eyni zamanda, xərclərin inflyasiyasında bazarda məcmu tələb artıqlığı olmur, ancaq buna baxmayaraq, əmtəələrə təklif istehsal məsrəflərinin artması nəticəsində azalır. Bu da nəticə etibarilə xərcləri inflyasiyasının yaranmasına və buna müvafiq olaraq qiymətlərin artımına səbəb olur. Məsrəflər inflyasiyasının əsas xüsusiyyəti kimi yüksək faiz dərəcəsi, yüksək vergilərin və ümumilikdə, idxal olunan xammalın milli məhsulların bahalaşmasının göstərə bilərik.

Xərclər inflyasiya ölkədəki qiymətlərin artaraq dünya səviyyəsinə çatmasından və əks etdirir və bununla yanaşı olan mənzil kommunal təsərrüfatları üzrə dotasiyaların azalması da nəticə etibarilə qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarar. Xərcləri inflyasiyası ümumilikdə özündə bir sıra iqtisadi məsələləri əks etdirərək sistem formasında nəzərdən keçirilir. İqtisadçılar xərclər inflyasında əmək haqqı ilə qiymət harasından yaranan əlaqəni spiral inflyasiyası adlandırırlar.

Tələb və xərclərin inflyasiyasının hər ikisi qiymətlərin yüksəlməsinin əsas göstəricisi kimi çıxış edir. Tələb inflyasiyası zamanı silsilə iqtisadi agentlər nisbətən öz rəftarlarından müəyyən düzəlişlər icra edirlər ki, bunlara misal olaraq ümumi əmək haqqlarının yüksəldilməsinin göstərmək olar. Xərclərin inflyasiyası da öz növbəsində, inflyasiya səviyyəsinin qarşısını almaq, zəruri olduqda özünü tənzimləməyə qadirdir. Xərclərin artımı zamanı qiymətlər yüksəlir və belə olduqda, əmtəələrin istehsalı və təkliflər nisbətən əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq

ixtisar olur. Xərclər inflyasiyasına ümumilikdə sxemini aşağıdakı formada göstərə bilərik :

Sxem 1.3. Xərclər inflyasiyası ⁵

⁵ M.C.Ataşiyev, H.M.Abbasov, N.H.Abbasova "mikro və Makroiqtisadiyyat" Bakı, 2010, səh 409

Təklif inflyasiyasının əsası kimi çıxış edən istehsal xərclərinə nəzər salsaq, ümumilikdə, qeyd edə bilərik ki, hər şeydən əvvəl bu təklifin tələbi üstələdiyi şəraitdə inflyasiya baş verir və qiymət artımı ilə nəticələnir. Belə ki, bu nöqtəyi nəzərdən təklif inflyasiyası istehsal xərcləri ilə bağlıdır, başqa sözlə bu məhsulun istehsalına sərf edilən xərclərlə əlaqəlidir. Bu xərclər ilkin xammal, material, enerji daşıyıcılarının misal göstərə bilərik ki, inflyasiya baş verən zaman ilk öncə həmin sadaladığımız elementlər üzrə qiymətlər artır. Təklif inflyasiyası tələb inflyasiyası ilə müqayisədə daha avtonom bir mövqeyə sahibdir buna əsas səbəb isə ondan ibarətdir ki, müxtəlif dünya ölkələrinin praktikasını göstərmişdir ki, onlar tərəfindən yerinə yetirilən müxtəlif pul kredit siyasəti, monetar konsepsiyasını analizi, ümumilikdə, istehsal xərcləri inflyasiyası olması nəticə etibarı ilə qiymətlərin artmasına gətirib çıxarmışdır. Qiymət artımı olduqda isə bu dövlətin müəssisələrə verdiyi satınalma sifarişlərindən imtina edərək, ümumilikdə həmin məhsulları ələ da, onun üçün sərfəli olmamışdır. Bu situasiyada isə müvafiq olaraq, müəssisələr artıq özlərindən yeni bazar axtarmaq məcburiyyətində qalmışlar. Bu zaman isə müəssisələr ya öz istehsal etdikləri məhsulların istehsalını dayandırmalıdırlar, yaxın məhsulları dəyərindən ucuz satmalıdırlar. Bütün bunlarla yanaşı, hər hansı bir məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşmış müəssisədə istehsal xərclərinin artması, digərlərində də bu artıma gətirib çıxardı və belə olduqda isə müəssisələr üzrə daha az mənfəəti əldə etməsi də qiymətlərin artımına səbəb olur.

Təklif inflyasiya hər şeydən əvvəl müəssisələrin həyata keçirdikləri tədbirlər və siyasətə uyğun formalaşan problem kimi görünsə də, ümumilikdə, bu dövlətin həll etməli olduğu vacib məsələlərdəndir. Təklif inflyasiyası problemini aradan qaldırmaq üçün ümumilikdə dünyanın müxtəlif ölkələrin praktikasından istifadə edərək, yaradıcı tədbirlərin və icra edilməli, iqtisadi vasitələrdən, ssudalardan vergi güzəştlərindən istifadə edilməlidir. Bu tədbirlərin dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsini məqsədi isə inflyasiyanın zərərsizləşdirilməsindən ibarətdir.

İnflyasiyanın müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifləşdirilir ki, bunlara nəzər salaq :

Qiymət səviyyəsinin artım sürətinə görə :

1. Mülayim və ya sürünən inflyasiya – Bu inflyasiya növündə qiymətlərin artım sürəti cəmi 5- 10 % arasında dəyişir. Ümumi inflyasiyadan birrəqəmli faiz formasında təşkil edərək, adətən, inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterikdir.
2. Sürətli inflyasiya- Bu zaman qiymətlər, bir neçə faizə qədər artaraq 10-100 % arasında dəyişir. Bu, inflyasiya növü mülayim inflyasiyadan fərqli olaraq, ikirəqəmli ifadə edilir və çətin idarə edilir. Tarixi dövr ərzində sürətli inflyasiya daha çox Latin Amerikasını və Asiya ölkələrində müşahidə edilmişdir.
3. Hiperinflyasiya- Bu zaman qiymətlər artımı dəfələrlə baş verir. ki, belə inflyasiyanın ən önəmli xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, o, digərlərindən fərqli olaraq, ümumiyyətlə, idarə edilə bilməyən inflyasiya növüdür. Bu zaman ümumilikdə, dövlət tərəfindən qiymətləri idarəedilməsi ilə bağlı bütün mexanizmlər öz qüvvəsini itirir. Qiymətlərin kəskin şəkildə artımına ümumilikdə cəmiyyətdə böyük bir çaxnaşmaya səbəb olur. Bu inflyasiya növünün qarşısının alınması üçün dövlət tərəfindən sistemli formada tədbirlərin yerinə yetirilməsi ehtiyac yaranır.

Təzahür formasına görə:

1. Açıq inflyasiya- açıq inflyasiyadan qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artımı hamı aydın şəkildə hiss olunur və bu zaman qiymət artımının real olaraq hesablamaq mümkündür.
2. Gizli inflyasiya- Daha çox inzibati amirlik sistemində mövcud olmuşdur və mahiyyəti ondan ibarətdir ki, adətən tələblə təklif biri birini üstəmədikdə, bu zaman bu özünü qiymətlərin ümumi artımında deyil, bazarda əmtəə kütləsinin qıtlığından göstərir

Gözləmə xüsusiyyətinə görə:

2. gözlənilən – Bu zaman dövlət baş verə biləcək inflyasiya haqqında əvvəlcədən məlumatlı olur və bununla əlaqədar müxtəlif tədbirlərin icrası və proqnozlarını verə bilər. Həmçinin gözlənilən inflyasiya səviyyəsinin azaldılması və onun mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı müəyyən tədbirlər görür.
3. gözlənilməyən inflyasiya – adından da göründüyü kimi, gözlənilmədən və qəfil baş verərək dövlət qarşısında mənfi nəticənin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsinə mane olur.

Müxtəlif inflyasiya immunitətdən hər hansı dərəcədə təhlükəli olub olmamasını araşdırsaq, əvvəlcə mülayim inflyasiyadan bəhs edək. Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, inflyasiya anlayışı hansı növündən asılı olmayaraq, istər istəməz insanlarda mənfi emosiyalar yaradır və ya da qiymətlərin artımı nəticəsində insanların nisbətən daha çox qənaət etməyə sövq edir və onları istədikləri xidmətlərdən, məhsullardan istifadə edə bilmir. İqtisadçılar ümumilikdə, mülayim inflyasiyanın iqtisadiyyat üçün təhlükəli olmadığını və normal hesab edildiyini qeyd edirlər. Bununla yanaşı, onun bu zaman yeni məhsullarla insanlar tərəfindən istehlak edilməsi üçün kifayət qədər vəsaitləri olmadığını zaman onlar müxtəlif mağazalarda olan və digər məhsulları əldə edirlər. Başqa sözlə, iqtisadçılar mülayim inflyasiyanın ümumilikdə həyat səviyyəsini yüksəltməyə və istehsalı stimullaşdırmağa xidmət etdiyini söyləmişlər.

Sürətli inflyasiya zamanı isə, insanlar öz istehlak səbəti ilə daha da qənaət edirlər və gözlə görünə bilən dərəcədə istehlak səbətinin bahalaşmasının şahidi olurlar. Bu, inflyasiya növü Rusiyada daha tez-tez müəyyən dövrlər ərzində baş vermişdir. Bütün bununla yanaşı, sürətli inflyasiya zamanı insanlar hər hansı xidmətlərdən istifadə zamanı daha çox yerli müəssisələrə üstünlük verirlər və buna müvafiq olaraq, kiçik müəssisələr öz fəaliyyətlərini başa vurur və ağır iqtisadi vəziyyətə düşürlər. İşsizliyin səviyyəsi artır, qiymət artsa da əmək haqqında heç bir dəyişiklik baş vermir.

1.3. İnflyasiyanın sosial-iqtisadi nəticələri

İqtisadiyyatda baş verən bir sıra iqtisadi prosesləri kimi inflyasiya prosesinin baş verməsi bir sıra sosial iqtisadi nəticələr yaranır ki, bunlara nəzər salaq.

1. Qiymətlərin formalaşmasının bazar mexanizmlərinin və ümumilikdə bu prosesin nəticəsindən formalaşan əlaqələrin deformasiyaya məruz qalması;
2. Gəlirlərin bölüşdürülməsinin və idarə edilməsinin qeyri-mümkün hala çevrilməsi – inflyasiya nəticəsində gəlirlərin düzgün formada bölüşdürülməsi mümkünsüz olur və bu zaman saxta gəlirləri formalaşır.
3. Dövlətdən pul gəlirlərinin azalması və qiymətdən düşməsi ;
4. Pul axınlarının pul ehtiyatları arasında uyğunsuzluğun yaranması olan qiymətli kağızların dəyərsizləşməsi ;
5. Pul kredit sisteminin pozulması nəticəsində kommersiya təşkilatlarının kredit vermə ilə əlaqədar prosesdən bir krediti marağının azalması ;
6. Dövlət maliyyəsindən xüsusilə dövlət büdcəsinə inflyasiyanın mənfi təsir etməsi ;
7. Müxtəlif sahələrinə investisiya qoyuluşlarında kəskin azalmaların müşahidə edilməsi ;
8. Milli valyutanı əvvəlki dövrə nisbətən dəyərdən düşməsi ilə xarici iqtisadi əlaqələrdə formalaşan problemlər ;
9. əhalinin aztəminatlı qisminə inflyasiyanın daha çox təsirinin olması ;

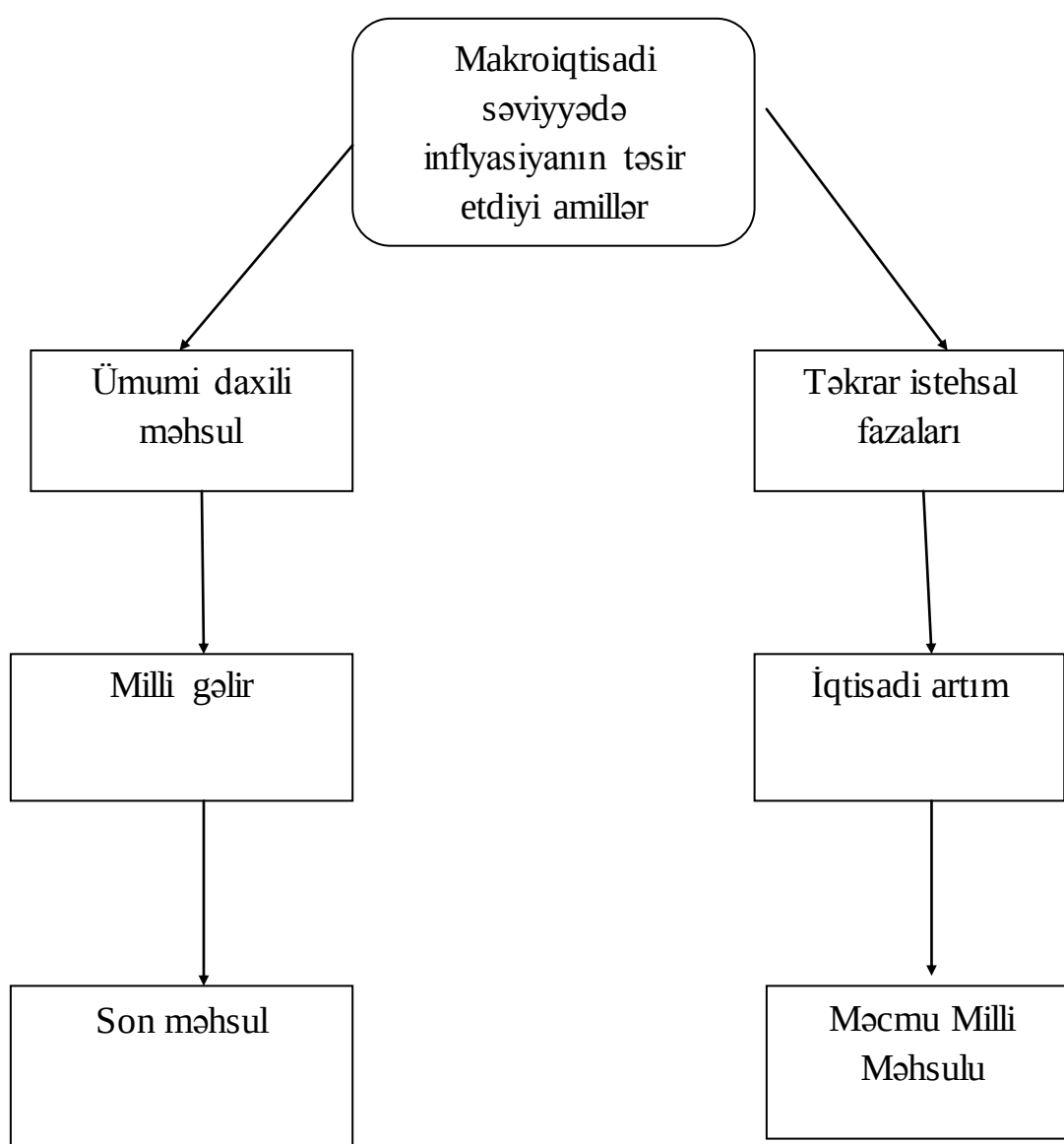
İnflyasiyanın milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsinə təsiri :⁶

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli gəliri ümumilikdə sərvətlərin yenidən bölüşdürülməsini birbaşa və dolaylı yolla çıxış edir və hər şeydən əvvəl isə ədalət prinsipləri əsasında ölkədə tənzimləmə siyasətinin həyata keçirilməsində çox mühüm rol oynayır. Bu tənzimləmə siyasəti isə yaranan mürəkkəb bir proses olub, gəlirlərin yenidən bölgüsünün ədalətli prinsip şəkildə həyata keçirilməsi və

⁶ http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/ilyasova_sevinc.pdf

bununla da cəmiyyətin davamlı inkişafının eləcədə beynəlxalq səviyyədə gəlirlərin və tənzimlənməsində çox mühüm rol oynayır. İnflyasiyanın sosial iqtisadi nəticələri özünü bir sıra proseslərdən, eyni zamanda, istehsal amillərinə təsirində göstərir. İnflyasiyanın istehsal amillərinə təsiri onun mikro səviyyədə təsiri hesab edilir. Makrosəviyyədə inflyasiyanın təsiri isə ümumilikdə bir sıra məsələləri özündə birləşdirir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

Sxem 1.3. : Makroiqtisadi səviyyədə inflyasiyanın təsir göstərdiyi əsas amillər :⁷

⁷ Tofiq Quliyev "İnflyasiyanın Anatomiyası" Bakı . 2008, səh 152

Sosial-iqtisadi nəticələri İnflyasiya milli istehsalın həcminə təsir göstərir. Məsələn, istehsalın və mübadilənin hiperinflyası öz növbəsində milli istehsalın real həcmnin azalmasına işsizliyin artmasına, müəssisələrin iflasına və bankrot olmasına gətirib çıxarır. İqtisadiyyatda gəlirlər qeyri-bərabər bölüşdürülür. İnflyasiyanın təsirinin təyin edilməsi məqsədi ilə gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi göstəricilərindən istifadə olunur :

- Nominal gəlir - pulun (əməyin ödənilməsi) nominal dəyəri vasitəsi ilə ifadə olunmuş gəlirdir;
- Real gəlir: -
 - Nominal gəlirin alıcılıq qabiliyyətini ifadə edir; -
 - Nominal gəlirin məbləğində alına bilən malların kəmiyyətini əks etdirir.

Kreditorlar bir müddətdən sonra öz alıcılıq qabiliyyətini itirən kreditlərinin qaytarılmasını gözləyir. Çünki inflyasiyadan olan itkiləri kompensasiya etmək üçün kreditorlar müvafiq kredit üzrə faiz dərəcəsini müəyyənləşdirir ki, öz itkisini (zərərinə) ödəsin. Ona görə də: -

Nominal faiz dərəcəsini (kredit müqaviləsində, qeyd edilən faiz dərəcələrini); -
Real faiz dərəcəsini fərqləndirirlər

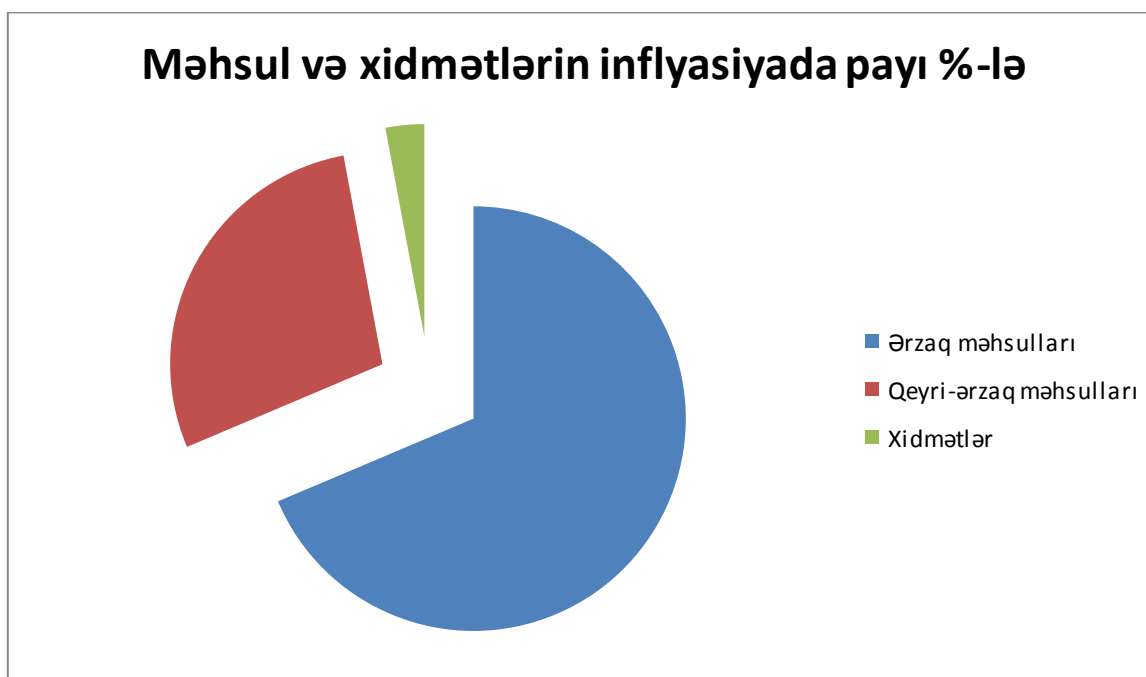
İqtisadiyyat üzərində inflyasiyanın müxtəlif səviyyələrdə təsiri ölkədə baş verən proseslərdən dövlətin iqtisadi vəziyyətinin inflyasiyanın səviyyəsinə uyğunlaşdırıb uyğunlaşdırma bilmədiyindən asılı olaraq dəyişir. Belə ki, inflyasiyanı əvvəlcədən məlum olması dövlətin ona uyğun tədbirlər görülməsi vasitəsilə iqtisadiyyata mənfi təsirlərini olduqca azaldır. Lakin bundan fərqli olaraq, əgər bu gizli formada baş verirsə və bu zaman antiinflasiya tədbirləri vaxtında yerinə yetirilmirsə onda iqtisadiyyatın bir çox sahələrində iqtisadi fəallıq da inflyasiyanın mənfi təsirləri müşahidə edilir. Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, inflyasiya prosesinin xarakterik xüsusiyyəti hesab edilən qiymət artımı mal və xidmətlər üçün eyni səviyyədə olmadığına görə, bu zaman insanlara və ya

müvafiq olaraq sahibkarlara inflyasiyanın fərqli təsirlərinə məruz qalırlar. Inflyasiyanın təsiri ilə ölkə daxilində qiyməti artımı baş verdiyinə görə, ümumilikdə, xarici mallara görə yerli malların qiymətləri daha da artır. Bu proses birbaşa olaraq valyuta məzənnələrinə də təsir göstərir. Inflyasiya prosesinin valyuta sistemi üzərində təsiri əgər dövlət tərəfindən nəzarət edilməzsə, o zaman xarici mallar ucuz olduğu üçün onların idxalı daha da artırır. Bu isə nəticə etibarilə yerli malların daha baha olmasına və ixracatın azalmasına gətirib çıxardı. İxracatın azalması isə tədiyyə balansının pozulmasına və bütövlükdə bu proseslərin zəncirvari formada, iqtisadiyyata mənfi təsiri ilə nəticələnir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində Azərbaycanda inflyasiya prosesinin formalaşması və bu istiqamətdə inflyasiyanın sosial iqtisadi nəticələrinə nəzər salaq. hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda manatın dövriyyəyə buraxılmasından sonra sovet rublu sürətli bir şəkildə dəyərdən düşdü. Lakin o dövrdə yeni müstəqillik əldə etmiş bir ölkə kimi Azərbaycanda baş verən müxtəlif siyasi toqquşmaları ümumilikdə, iqtisadiyyatın bir çox sahələrində mövcud çatışmazlıqlar inflyasiyanın yaranmasına səbəb olmuşdur. Ərzaq məhsullarının satışından gələn gəlirlərin azalması və ümumilikdə bir çox sahələr üzrə gəlirlik dərəcəsinin azalması dövlət büdcəsinin də azalmasına gətirib çıxardı. Baş verən bütün bu proseslərlə əlaqədar dövlət tərəfindən inflyasiyanın qarşısını alına bilmədi. Bu proses zamanı qiymətləri süni formada qalması üçün ya pul təklifinin azalmasına səbəb olub. Faiz dərəcələrinin yüksəlməsi, iqtisadiyyatın bir çox sahələrində ümumilikdə iqtisadi artımın aşağı düşməsinə və investisiya fəallığının azalması ilə nəticələndi. Bununla əlaqədar xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda neft qaz sənayesinin inkişaf etməsi çox qədim zamanlardan xüsusilə də xarici şirkətlərin investisiya cəlb ediliyinə təsir etmişdir. Lakin inflyasiya prosesi və xarici investisiya qoyuluşlarının və eləcə də yerli investisiya qoyuluşlarının qarşısını alır. Inflyasiya baş verdiyi zaman bazar sistemi və müəssisə və təşkilatlar çox ciddi təhlükələrlə üzləşirlər və onlar öz xərclərini ödəmək məqsədi ilə məcburi olaraq məhsulların qiymətlərini qaldırırlar. Lakin

buna baxmayaraq 1995-ci ildən etibarən ölkəmizdə Neft qaz sənayesinin inkişafı 1994-cü il üzrə baş vermiş, hiperinflyasiya tamamilə unudurdu. Müasir dövrdə isə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin rəsmi formada açılışı və ümumilikdə, Azərbaycanda neft qaz sənayesinin inkişafı nəticəsində neft kimya, neft maşınqayırma və müxtəlif və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində inkişafına təkan verdi.

Diagram 1.1. Məhsul və xidmətlərin inflyasiya prosesində payı (2014)

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNFLYASIYA PROBLEMLƏRİ, ONUN TƏHLİLİ VƏ ATİİNFLYASIYA SİYASƏTİ

2.1. Azərbaycanın inflyasiya və onun xüsusiyyətləri

Dünyanın istənilən ölkəsində makroiqtisadi sabitliyin, iqtisadi artımın əldə edilməsində, eləcə də ölkədə gedən bütün proseslər və müsbət dəyişikliklərdə inflyasiya prosesinin xüsusiyyətlərini öyrənilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesi Azərbaycan üçün də xarakterizə etsək, ilk öncə onu qeyd etməliyik ki, müstəqilliyimizin bərpa olunmasından, müasir dövrə qədər, ümumilikdə ölkəmizdə baş verən proseslər, böhran, tənəzzül qeyri-stabillik vəziyyətlər ilə xarakterizə olunmuşdur. Bundan əvvəl isə hələ inflyasiya prosesləri Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olan müddətdə özünü göstərməyə başlamışdı və bu dövrdə xüsusilə sosial ictimai istehsalın zəif effektivliyi ilə əlaqəli olmuşdur. Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra müstəqilliyimizin ilk illərində, xüsusilə mürəkkəb sosial-iqtisadi vəziyyətin olduğunu nəzərə alsaq, belə bir dövrdə baş verən proseslərin dərin siyasi iqtisadi kökləri mövcud idi. Bunlara misal olaraq, torpaqlarımızın ermənilər tərəfindən işğal edilməsi və bunun nəticəsində iqtisadiyyatda və ümumilikdə, insanların həyatında baş verən çətinlikləri, eləcə də ümumilikdə ölkə daxilindəki böhranlar nəticə etibarı ilə əlaqələrin qırılmasına istehsalının kəskin aşağı düşməsi, istisna deyil, geniş vüsət almağına gətirib çıxarmışdır. Bütün bu proseslər ölkədə inflyasiyanın formalaşması üçün əlverişli bir mühit yaratmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, müstəqilliyini təzəcə bərpa etmiş bir ölkə kimi bu dövrdə yaranmış yeni iqtisadi sistemin mürəkkəbliyi və qeyri müəyyənliyi, eləcə də bazar iqtisadiyyatının keçid şəraitində ölkədə baş verən prosesləri tənzimləmə cəhdi, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar vahid dövlət proqramlarının tətbiq edilməməsi, maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi ümumilikdə inflyasiyanı daha da sürətləndirirdi. Bu dövrdə inflyasiyanın artması ümumilikdə əsas qeyri-pul amillərinin və bu amillərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- əmək istehsalının aşağı səviyyədə olması ;
- bu dövrdə müəssisələr tərəfindən istehsal olunan əmtəələrin keyfiyyətinin aşağı olması və rəqabət qabiliyyətli olmaması ;
- İnzibati amirlik təsərrüfat sisteminin tənəzzülü ;

İnflyasiyanın pul amilləri isə müvafiq olaraq ;

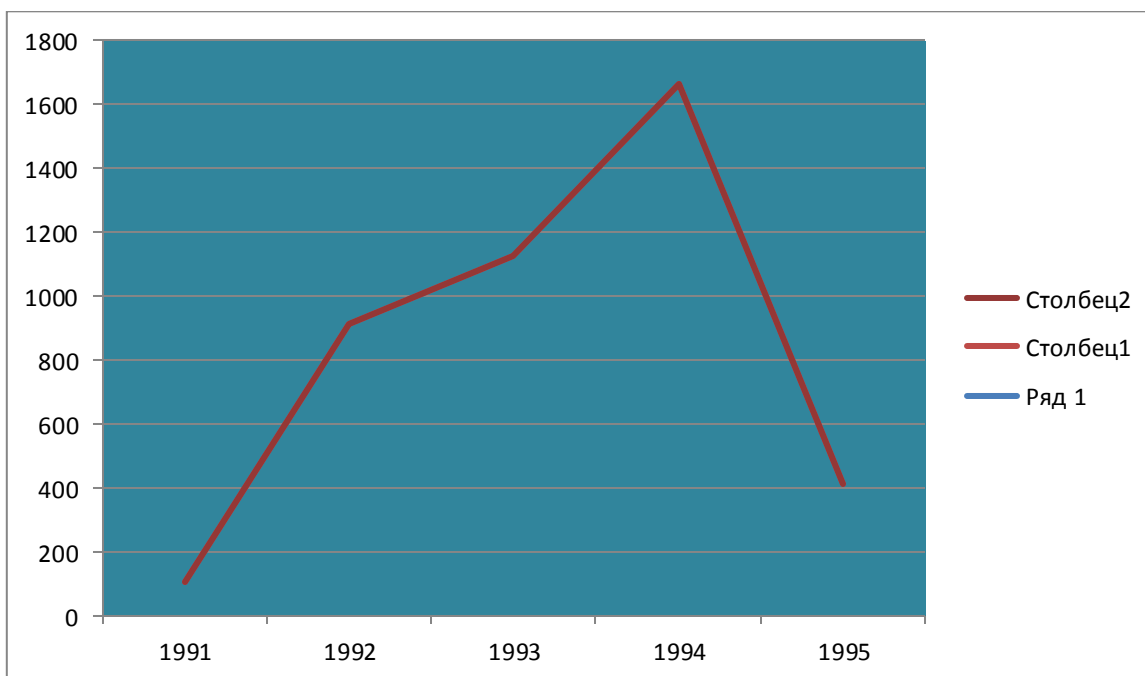
- Azərbaycanda dövlət büdcəsinin kəsirli olması ;
- Ölkədə fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının kredit ekspansiyası ;
- Pul tədaviyünün dollarlaşması;
- Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğal edilməsi və müharibə şəraiti ilə əlaqədar hərbi xərclərin çoxluğu ;

Bütün bu sadaladığımız məsələlərdən əlavə, ümumilikdə Azərbaycanda 1991-1995- ci illər ərzində əhali arasında işsizlərin sayı daha da artırmış və əhalinin gəlirlərində əməkhaqqının artırılması meylləri müşahidə olunsada, ümumilikdə bu artırmaq, əhaliyə pulun qiymətdən düşməsi və dəyərsizləşməsi ilə ayaqlaşma bilməmişdi. Baş verən proseslərlə əlaqədar olaraq dövlət tərəfindən bu illər ərzində mütəmadi olaraq tədbirləri keçirilmiş, müəyyən ümumilikdə, əmək haqqının müəyyən edilməsi əhalinin aztəminatlı təbəqəsi müxtəlif sosial güzəştlərin verilməsi ölkədə düzgün pul kredit siyasəti tənzimlənməsi kimi problemlər də yerinə yetirilmişdir və ancaq buna baxmayaraq, yenə də inflyasiya prosesi sürətlənmiş və nəhayət 1994-cü ildə özünün ən yüksək həddinə çatmışdır. Bu dövrdə dövlətin müxtəlif strukturları tərəfindən iqtisadiyyatda inflyasiyanın təsirinin nə dərəcədə olmasını dəqiq proqnozunu vermək mümkün olduğu üçün o ümumilikdə, ölkə iqtisadiyyatında bir çox ciddi problemlərin yaranması ilə nəticələndi. Bu problemlər aşağıdakılardan ibarətdir

- O dövrdə milli bank faiz dərəcələri 250%-ə çatmışdı. ;
- Ölkədə kommersiya bankları tərəfindən ümumilikdə verilən kreditlərin həcmnin ümumi daxili məhsula nisbəti 50-60% təşkil edirdi ;
- Pul emissiyası əhalinin pul gəlirlərinin yarısından çox faizini əhatə edirdi. ;

Bu illər ərzində Azərbaycanda inflyasiya dinamikasına nəzər salaq.

Diaqram 2.1. 1991-1995- ci illər üzrə inflyasiya dinamikası ⁸

Inflyasiya faizlə

1991	106%
1992	912%
1993	1129%
1994	1663%
1995	411%

Bu illər ərzində inflyasiya dinamikasına nəzər salaraq qeyd edə bilərik ki, ümumilikdə Azərbaycanda müxtəlif iqtisadi sahələri arasındakı əlaqələrin pozulmasının və eləcə də tənzimlənməmiş büdcə vergi, pul kredit siyasətinin yerinə yetirilməsi, inflyasiyanın baş vermə səbəblərindən hesab olunur. Inflyasiyanın mövcud olması, istehsalın kəskin şəkildə aşağı düşməsinə işsizliyin yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır.

⁸ Əliyev Ü “Keçid dövrünün milli iqtisadi problemləri” Bak, 2008, səh 38

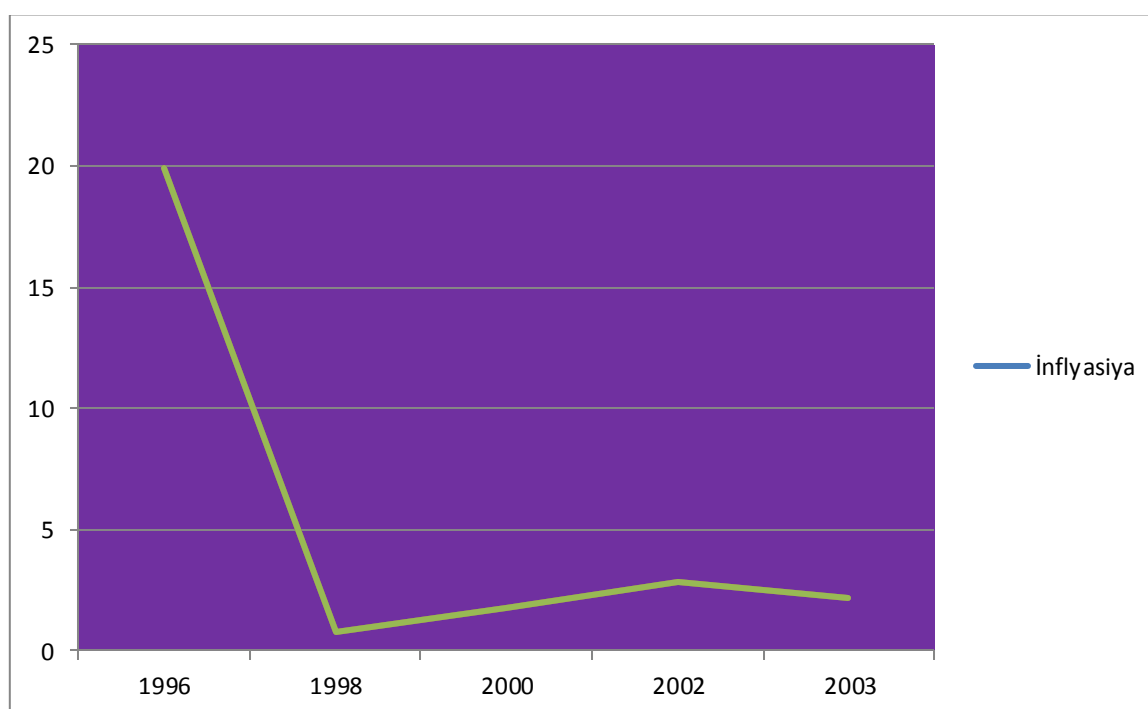
Ölkəmizdə inflyasiya prosesinin tədqiqi edilməsinin sonrakı mərhələsi isə 1995-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edərək ümumilikdə bu dövr bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərin genişliyi ilə şərtlənir. Xüsusilə də bu dövrdə Heydər Əliyevin bu istiqamətdə iri tədbirlər və “Əsrin müqaviləsi” layihəsi ölkəmizin beynəlxalq arenaya integrasiyasının əsası hesab olunur. Azərbaycanda bu illər ərzində inflyasiya ilə əlaqədar antiinflyasiya tədbirlərin həyata keçirilməsi və ümumilikdə müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, ölkədə bu istiqamətdə vahid iqtisadi proqramın işlənilib hazırlanması köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Xüsusilə də 90-cı illərdə yaşanan ağır böhran şəraiti, ölkəmizdə bu böhrandan çıxmaq üçün düzgün iqtisadi siyasətin zəruri hala çevirmişdir. Elə buna görə 1995-ci ildən etibarən Azərbaycanda inflyasiyanın aradan qaldırılması və ümumilikdə pul kütləsi ilə əlaqədar pul kredit siyasətinin tənzimlənməsi ilə bağlı müxtəlif tədbirlər həyata keçirilməyə başlanır. Bu dövrdə inflyasiyanın azaldılması istiqamətində beynəlxalq Valyuta Fondunun təşəbbüsü ilə müxtəlif tədbirlər yerinə yetirilir, inflyasiyanın azaldılması ilə əlaqəli müxtəlif işlər görülür. Buna müvafiq olaraq antiinflyasiya tədbirləri aşağıdakılardan ibarət idi.

- Mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının azaldılması ;
- Digər xarici valyutalara nisbətə manatın məzənnəsinin sabitləşdirilməsi ;
- Uçot dərəcələrinin yüksəldilməsi ;
- Qiymətli və əməkhaqqı üzərində eləcə də ümumilikdə ölkədə müxtəlif müəssisələr tərəfindən istehsal edilən məhsullara qiymətqoyma prosesinin nəzarətin daha da gücləndirilməsi ;
- Ümumdaxili məhsul və pul kütləsi arasındakı uyğunluğun təmin edilməsi ;

Yerinə yetirilən tədbirlər tam olaraq inflyasiyanın aradan qaldırılması və ümumilikdə ölkənin böhran vəziyyətindən çıxması ilə nəticələnməsə də ümumilikdə, bir çox məsələlərdə, eləcə də ölkədə pul tədaviyünün qaydaya salınması zamanı manatın məzənnəsinin tənzimlənməsi və.s müsbət dəyişikliklərə səbəb oldu. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, əgər 1994-cü ildə inflyasiya

səviyyəsi özünün yüksək hiperinflyasiya səviyyəsinə çatmışdırsa 1996-cı ildən başlayaraq isə artıq aşağı düşməyə başlamış və ümumilikdə qarşıdakı 5 il ərzində tənzimləmə özünün normal siyasi səviyyəsini almışdır. Buna müvafiq olaraq inflyasiya dinamikasına nəzər salaq.

Diaqram 2.2. 1996-2003-cü illər üzrə inflyasiya dinamikası ⁹

1996	19,9%
1998	0,8%
2000	1,8%
2002	2,8%
2003	2,2%

İnflyasiyanın müxtəlif illər üzrə artım dinamikasına nəzər salaraq qeyd edə bilərik ki artıq 2000-ci ildən etibarən ümumi daxili məhsulun artım həcmi,

⁹ Həsənov Fəxri "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artım ilə inflyasiya arasında qarşılıqlı əlaqənin iqtisadi riyazi təhlili " iq.el.na.al.də.al.üç.tə.ed.dis, Bakı, 2005, səh 76

Azərbaycanı MDB ölkələri arasında mövqeyini daha da yüksəltmişdir. Lakin buna baxmayaraq, inflyasiyanın səviyyəsinin bu dövrdə azalması və stabil normada olması ölkəmizin daimi olaraq digər dövlətlər arasında mövqeyini yüksək olması ilə nəticələnir. Belə ki, inflyasiya yanaşı, digər iqtisadi göstəricilərin də sabit olması, eləcə də ölkəmizin dayanıqlı iqtisadi sahədə modernləşməsi və müxtəlif maliyyə pul kredit, vergi, gömrük kimi strukturlar arasında baş verən çatışmazlıqların da aradan qaldırılması və bir çox məsələlər dövlət tərəfindən daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Elə buna görə də, müvafiq strukturlar tərəfindən daima bu istiqamətdə yeni layihələr hazırlanmalı və ölkədə xüsusilə, pul kredit siyasətinin tənzimlənməsi və düzgün formada yerinə yetirilməsi üçün Mərkəzi Bank öz üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirməlidir.

2004-cü ildə istehlak qiymətləri üzrə baş verən yüksəlişin əsas səbəbi kimi əmək haqlarından, bu ilin sonunda artırılması nəticəsində ümumilikdə bazara əlavə pul kütləsinin daxil olması və buna müvafiq olaraq ərzaq mallarının bahalaşması olmuşdur. Bu dövrdə inflyasiya səviyyəsi əvvəlki ilə nisbətən 8.4% təşkil etmişdir. Qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin müxtəlif xidmət qruplarına aid olan kateqoriyasına uyğun hesab edilən qiymət indeksi olan baza inflyasiya 2004-cü il üzrə 6% təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilin inflyasiya göstəricisinə nisbətən aşağıdır.

2005-ci indi isə əvvəlkindən fərqli olaraq baza inflyasiyası 6.8% təşkil etmişdir. Ümumilikdə qeyd edə bilərik deyə bilərik ki, inflyasiyanın ikirəqəmli olması da qiymətlərin yüksəldilməsi ilə əlaqəli formadabaş verən bir prosesdir və ilk növbədə bu problemi aradan qaldırmağa ehtiyac yaranar. Bu isə ölkədə aparılan rəqabətli bazar şərtlərinin formalaşmasından asılı olaraq dəyişir.

Azərbaycanda müvafiq olaraq 2004-2005-ci illər ərzində istehlak qiymətlərinin artmasının bir neçə səbəbi vardır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

2. əhali gəlirlərinin əvvəlki illərə nisbətən artması ilə əvəz olunduqda isə xərclərində çoxalması şəraitində ümumilikdə müxtəlif məhsullara olan tələbatının normal təklifinin daha çox həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur.

3. Suyun və müxtəlif yanacaq xidmətlərinin dövlət tərəfindən qiymətlərin artırılması
4. İqtisadi subyektlərin inflyasiya gözləmələrinin artmasından asılı olaraq baş vermişdir. ;

Azərbaycanda inflyasiyanın mövcud olma səbəblərindən biridə ölkəmizdə neft sektorunun inkişaf etməsi və buna müvafiq olaraq, neft sənayesi üzrə istehsalçı qiyməti indeksinin artmasıdır. Bu isə birbaşa olaraq dünya bazarında neftin qiymətinin baş verən dəyişikliklərlə əlaqəli olaraq artır və yaxud azalır.

2007-ci ildə Mərkəzi Bankının məlumatlarına əsasən, inflyasiya artımı indeksinə nəzər salaq.

Yanvar-fevral :

- 2007-ci il fevral yanvar ayına nisbətən 1.4%, ilin əvvəlinə görə isə 8%, əvvəlki ilin 16.4%, orta illik 16.8% Təşkil etmişdir.
- ərzaq məhsulları 1.8%, qeyri-ərzaq 1.4%, digər xidmətləridə isə 1.5% artım müşahidə edilmişdir.

Müasir dövrdə iqtisadi artımın başlıca şərtlərindən biri olan inflyasiya səviyyəsinin və bununla yanaşı, valyutanın düzgün proqnoz səviyyəsinin təmin olunması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə müxtəlif dövrləri ərzində yerinə yetirilən tədbirlər ölkəmizin müasir dövrdə güclü, bank sektorunun formalaşması və valyuta ehtiyatlarının yaranması ilə səbəb olmuşdur. Belə ki, Prezident İlham Əliyevin 2014-cü yekunlarına aid həsr olunmuş iclasında ümumilikdə bu istiqamətdə ölkəmizin salık əti, yem və gördüyü yerinə yetirdiyi tədbirlər vurğulanmış, makroiqtisadi stabilliyi səbəbləri əks olunmuşdur.

2015-cü il üzrə azərbaycanda ilkin inflyasiya 7.9% təşkil edərək , orta illik inflyasiya faizi 5.7 olmuşdur. Ortaillik inflyasiyanın ölkədə istehsal olunan ərzaq məhsulları, qeyri ərzaq məhsulları və ümumilikdə xidmətlər üzrə bölgüsü isə. müvafiq olaraq. 3.8%, 0.7%, 1.3% təşkil etmişdir.

Azərbaycanda inflyasiya prosesinin tədqiq edilməsində onun hansı yolla tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, inflyasiya ilə mübarizə əsasən, 2 mühüm cərəyan vasitəsilə yerinə yetirir ki, bunlar monetarçı və təklif iqtisadiyyatı üzrə kateqoriyaya ayrılır. Bu kateqoriyalardan hər hansı birinin seçilməsindən asılı olmadan inflyasiya prosesinin azaldılması və bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar zamanı ölkə iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərinin nəzərə almaq lazımdır. Buna görə də hər şeydən əvvəl, inflyasiyanın səbəbini və tipini təyin edilməli və buna uyğun şəkildə tədbirlər kompleksi icra edilməlidir. Bu prosesi ölkəmiz üçün xarakterizə etsək isə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanda inflyasiya ilə mübarizədə ən aşağı inflyasiya səviyyəsinə nail olmaqla yanaşı, makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi artımın davamlılığı aktual əhəmiyyət kəsb edir.

Inflyasiyanın monetar və qeyri-monetar amillər üzrə təsnifatına nəzər salaq.

1. Monetar amillər aşağıdakılardan ibarətdir

- ❖ Nominal effektiv məzənnə - Nominal effektiv məzənnə, xüsusilə qeyri neft sektoru üzrə tədqiq edilən zaman. statistik rəqəmlər üzrə 2006-cı ildə 0.5% ucuzlaşmışdı.
- ❖ Pul kütləsinin artım – Pul kütləsi də müvafiq olaraq, xüsusilə pul kütləsi üzrə əvvəlki illərə nisbətən 2 dəfə artmışdır.

2. Qeyri-monetar amillər

- ❖ Mövsümü amillər – xüsusi ilə yanvar fevral aylarında mövsümi amillər üzrə qiymətlər 3% artmışdı.
- ❖ Bazarda istehlakçıların müxtəlif mal və xidmətlərin təklifi üzrə göstəricilər – 2007-ci il üzrə qeyri neft sektorunun artım payında isə. 6.4% dəyişiklik nəzərə çarpmışdır.
- ❖ Digər xidmətlərim qiymətlərində baş verən dəyişikliklər – inzibati qiymətlərin və müxtəlif xidmətlərin göstəricisini özündə əks etdirən

bu qeyri monetar maddə üzrə isə mal və xidmətlərin qiyməti 45% artmışdı.

Azərbaycanda müxtəlif illər üzrə inflyasiya ilə yanaşı iqtisadiyyata təsir edən digər göstəricilərinə illər üzrə dəyişməsinə nəzər salaq.

Cədvəl 2.1. İqtisadiyyatın əsas göstəriciləri , mln man¹⁰

Göstəricilər	2011	2012	2013	2014	2015
Əhalinin pul gəlirləri	26.605.6	30634.6	30263	39360.5	32396.4
Kənd təsərrüfatı məhsulları	3990	4529	4320	4302.4	4562.1
Ümumdaxili məhsulu	52082	54743	58182	59014	54380
İxracın həcmi	26571	23908	23975	21829	11424
İdxalın həcmi	9756	9653	10712	9187	9221
Sənaye məhsulları	35026	34565	33898	32110	26369
Xarici ticarət dövriyyəsi	36326	33560	34687	31016	20645
İstehlak qiymətlərinin indeksi (inflyasiya)	107.9	101.1	102.4	101.4	104.0

¹⁰ Əliyev Nizami “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” , Bakı, 2015 , səh 50

2.2. Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya siyasəti

Ölkəmizdə inflasiyanın aradan qaldırılması və bununla əlaqədar antiinflasiya siyasətindən danışmadan əvvəl, ümumilikdə inflasiya ilə mübarizə bir çox məsələlərin təhlil edilməsi zərurətini yaradır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ✓ Dövlətləri antiinflasiya siyasətinin icra edilməsi zamanı inflasiya boşluğunun hesablanması – inflasiya boşluğunun hesablanması və hansı səviyyədə olması, müxtəlif ölkələri tərəfindən inflasiya qarşı mübarizə tədbirlərinin aparılmasının səviyyəsini müəyyən edir. Belə ki, bununla əlaqədar yerinə yetirilən böyük miqyasda antiinflasiya tədbirləri daha sonradan bir sıra problemlərə səbəb ola bilər. Buna görə də bu amilləri nəzərə alaraq, məcmu tələb və təklifi arasında olan münasib olaraq inflasiya boşluğu hesablanır.
- ✓ Məcmu tələb və məcmu təklifinin səviyyəsi öyrənilməlidir. Buna müvafiq olaraq, mövcud inflasiya boşluğunun təhlil edilərək aradan qaldırılması ilə əlaqədar ölkələrdə tələb və təklifin səviyyəsinə uyğunlaşdırılması və mühitin tələb artıqlığına və ya təklif çatışmazlığı səbəb olan müxtəlif amillər təhlil edilməlidir.
- ✓ Inflasiyanın mənbəyi müəyyənləşdirilməlidir – inflasiyanın mənbəyinin müəyyənləşdirilməsini, ona qarşı yerinə yetiriləcək mübarizə tədbirlərinin səviyyəsinin təhlil edilməsi ilə əlaqəli şəkildə öyrənilir. Bu zaman diqqət mərkəzində saxlamalı olan məsələlərdən biri odur ki, məhsul istehsalı amillərinə olan tələbat stabil formada artmağa davam etdiyi təqdirdə, qiymətlərin səviyyəsi də yüksəlir. Belə olduqda isə istehsal amillərinin qiymətləri tələbin artması və ümumilikdə qiymətlərin yüksəlməsi, müəssisənin artmasına da gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində bazarda

məhsulların qiymətinin yüksəlməsi ilə nəticələnir. Bu isə artıq inflyasiya prosesinin yaranması deməkdir.

Antiinflyasiya siyasətinin ümumilikdə dövlətlərdə inflyasiyanın azaldılması ilə əlaqədar müxtəlif tənzimlənmə alətlərinin məcmusunu təşkil etdiyini nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, tarixi dövr ərzində antiinflyasiya siyasəti ilə əlaqədar müxtəlif istiqamətlər formalaşmışdır. Bu istiqamətlər keynsçilik və monetarist istiqamət olmaqla 2 yerə ayrılır.

Keynçilik antiinflyasiya siyasətinin məzmunu ondan ibarətdir ki, bu siyasət özündə həmin ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlardan, dövlət tərəfindən sifarişlərin verilməsi vasitəsi ilə tələbi səmərəli formadan yaradılmasına özündə əks etdirir. Bu zaman işsizlik azalır və iqtisadiyyat özünün qarşılaşdığı depressiya vəziyyətindən çıxış yolunu tapır və eyni zamanda, əhali kreditləşməsi üçün də ucuz kredit şəraiti formalaşır. Belə olduqda isə məcmu təklifin həcmi artır və nəticə etibarilə qiymətlərin səviyyəsində azalma baş verir. Inflyasiyanın aşağı düşməsi ilə şərtlənən bu antiinflyasiya siyasəti büdcə kəsrinin artmasına səbəb olar, ancaq buna nəzarət olunması, bu prosesi yenidən inflyasiyanın sürətlənməsinə səbəb ola bilər.

Dövlətlər də antiinflyasiya siyasətinin yerinə yetirilməsi zamanı bu siyasətin düzgün formada tətbiq edilməsi və tənzimlənməsi ümumilikdə, inflyasiya ilə mübarizəyə sistemli yanaşmaq zərurəti yaradır. Əvvəlki paragrafımızda haqqında bəhs etdiyimiz inflyasiyanı yaradan amillər hesab olunan monetar və qeyri-monetar amillər müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatının malik olduğu ölkələrdə tətbiq olunaraq xüsusilə Avropa ölkələrində monetar və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə qeyri-monetar olmaqla təsnifləşdirilir. Azərbaycan üçün də bu amillərdən hansı inflyasiyanı tənzimləmək siyasəti ilə əlaqədar qeyri-monetar amillər üzərindən tətbiq edilən xüsusiyyəti önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

Monetarist yanaşma digər yanaşmadan fərqli olaraq, ucuz deyil, əhaliyə bahalı kreditləri təklif etməklə ölkədə fəaliyyət göstərən zəif müəssisələrin kredit əldə etmək hüququndan məhrum edir və onların müflisləşməsinə səbəb olur. Bu zaman zəif müəssisələrə nisbətən daha güclü məsələləri aşağı vergi dərəcələri vasitəsilə fəaliyyət göstərməklə əlaqədar müxtəlif təkliflər edilərək, onların fəaliyyəti daha da stimullaşdırılır. Bu təklifləri həm bu müəssisələrə tətbiq edilməsi isə ümumilikdə əhalinin maddi rifahına pis təsir göstərir və istehsalın kəskin tənəzzülünün tələbin azalması vasitəsi ilə stimullaşdırır.

Müasir dövrdə dünya dövlətləri tərəfindən antiinflasiya siyasəti və inflyasiya mübarizə proqramlarının formalaşmışdır ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir :

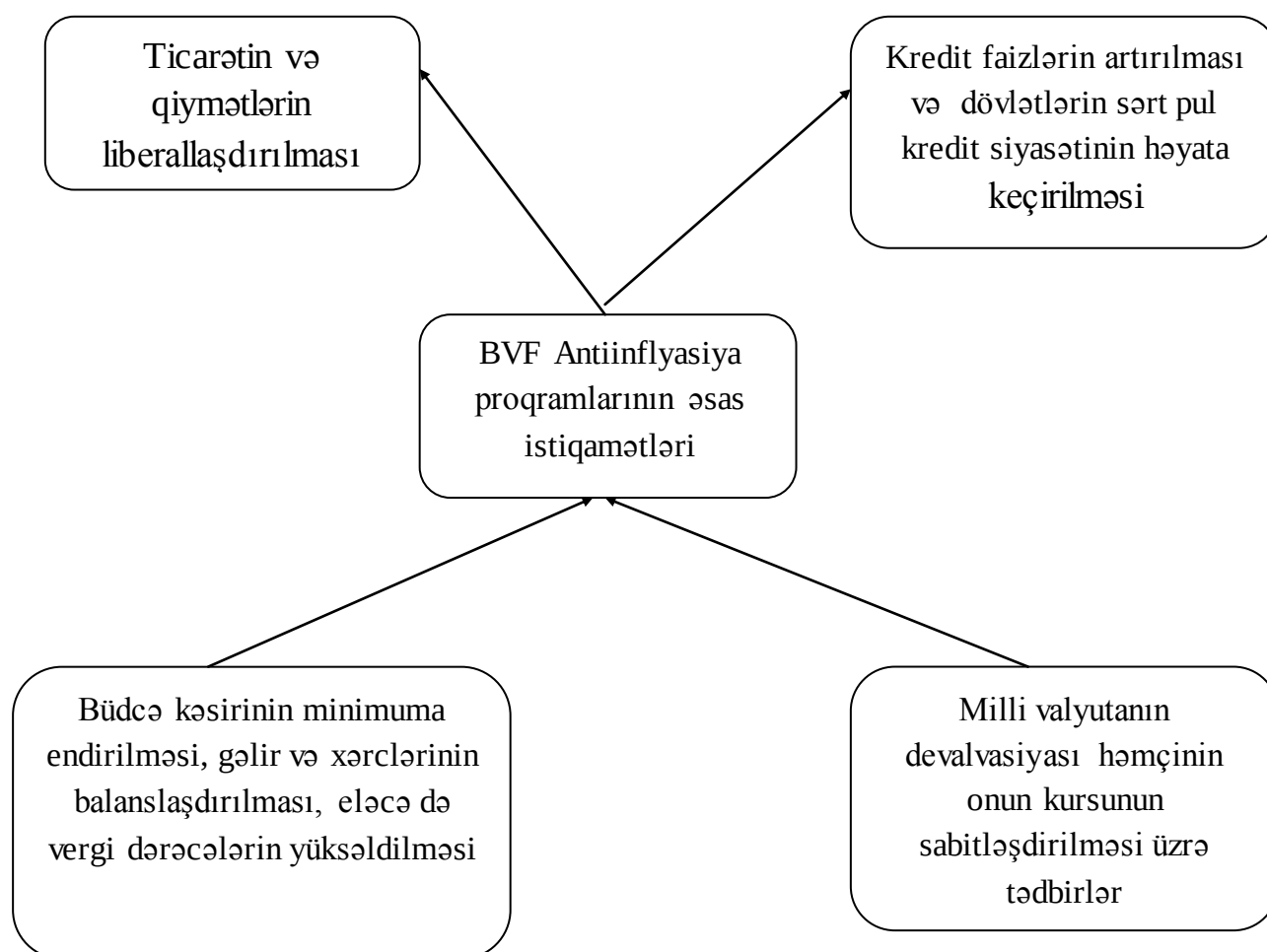
- Ortodoks Proqramlar ;
- Qeyri-ortodoks Proqramlar
- Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən tətbiq edilən proqramlar ;
- Heteredoks xüsusi proqramlar ;

Haqqında bəhs etdiyimiz bu proqramları, xüsusilə, inflyasiyanın yüksək həddi üçün xarakterikdir və ya hiperinflasiyanı müşahidə olunduğu ölkələrdə tətbiq olunur. Bununla yanaşı, dövlətlər tərəfindən sərt pul və maliyyə siyasətinin tətbiq olunmasına əsaslanaraq pul təklifinin məhdudlaşdırılması iqtisadi tarazlığın təmin olunması və ümumilikdə əmək haqqı ölkədə, müxtəlif müəssisələr tərəfindən istehsal edilən məhsullar düzgün qiymətlər müəyyənləşdirilməsi və qiymətlərin tənzimlənməsinə nəzarət edərək tam liberal sistem yaradır.

Qeyri-ortodoks proqramlar isə inzibati yollarla inflyasiyanın tənzimlənməsi və antiinflasiya siyasətinin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirərək bu təklifinə toxunmur, sadəcə olaraq, inzibati üsullarla iqtisadi sabitlik digər məsələləri valyuta balansına, milli valyutanın dönərliyinin təmin olunması kimi məsələlər daim nəzarət edir.

Heteradoks proqramları məzmun isə bundan ibarətdir ki, bu zaman hiperinflasiyanın xarakterik olduğu ölkələrdə qiymətlərini gündəlik olaraq təyin edilməsində indeksləşdirmələr və müəyyənləşdirmə getdikcə sərbəst xarici valyuta kurslarına bağlanır və bu zaman valyuta kurslarının sabitləşdirilməsi vasitəsilə ümumilikdə qiymətlərin səviyyəsinə nəzarət olunur. Beləliklə təsdiq edən bu proqramlar müxtəlif dövlətlərdə inflasiyanın tənzimlənməsi, antiinflasiya siyasəti ilə əlaqəli deyil, digər məsələlərin tənzimlənməsini birləşdirir.

Sxem 2.1. Beynəlxalq Valyuta Fondunun antiinflasiya proqramları ¹¹

¹¹ N.R.Quliyev M.M.Mahmudov Beynəlxalq Maliyyə Münasibətləri Baki – 2011, səh 238

Azərbaycanda inflyasiya ilə mübarizə məsələləri və ümumilikdə antiinflyasiya siyasətindən bəhs edərkən müxtəlif dövrlər ərzində bu sahədə kəskin siyasətin yerini yetirdiyini, ilk öncə qeyd edə bilərik. Ölkəmizdə, xüsusilə də 1995-ci ilə qədər inflyasiya səviyyəsinin yüksək olması və hiperinflyasiya mövcud vəziyyətinin olduğunu nəzərə alsaq dövlət tərəfindən və eləcə də Milli Bankın hökumətlə razılığı əsasında ümumilikdə, pul kredit siyasətinin tənzimlənməsi ilə bağlı da həmçinin Beynəlxalq Valyuta Fondunun sabitləşdirici proqramlarından istifadə edərək, antiinflyasiya siyasəti icra edilmişdir. Ümumilikdə icra edilən pul kredit siyasəti özündə bir sıra amilləri əhatə edib. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

1. Manatın digər xarici valyutalara nisbətdə məzənnəsinin sabitləşdirilməsi və həmin valyutanın dövrüliyinin təmin olunması ;
2. əmək haqqı üzərində nəzarətin daha da gücləndirilməsi ;
3. ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə istehsal olunan mal və xidmətlərinə qiymətlərin təyin olmasına nəzarət ;
4. tədaviyə ehtiyac olan ümumi pul kütləsinin məhdudlaşdırılması ;
5. kredit sahəsində xərci mərciliyin aradan qaldırılması və bu istiqamətdə fəaliyyətin daha da gücləndirilməsi ;
6. mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının azaldılması ;

Yerinə yetirilən bu tədbirlər və antiinflyasiya siyasəti, tez bir zamanda öz nəticəsini göstərməyə başlamış və buna müvafiq olaraq, manatın məzənnəsi möhkəmlənmiş , manat 1995-ci ildən etibarən ölkədə yeganə pul vahidi olaraq milli pul vahidinə çevrilmişdir. Lakin növbəti 2 il ərzində ölkəyə rəhbərliyi və Mərkəzi Bank tərəfindən yerinə yetirilən bir sıra tədbirlər, pul kredit siyasətində mənfi təsirlərə səbəb olmuş və bu da özlüyündə inflyasiyanı yüksəldilməsinə gətirib çıxarmışdır. 1996-cı ildə deflyator 1.24%-ə bərabər olsada, 1997-ci ildə bu rəqəm 1.09% təşkil etmişdir. Ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatı tarixində ilk dəfə olaraq fəaliyyət göstərən müəssisələr, eləcə də əhali bu valyuta vasitəsilə deyil, manatla saxlamağa daha çox üstünlük vermişlər və bunun daha səmərəli qəbul etmişlər. Manatın digər valyutalara qarşı xüsusilə də dollara qarşı möhkəmlənməsi

əslində inflyasiyanın zəifləməsi ilə paralel şəkildə və aslı olaraq dəyişir. Lakin bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatındakı sabitliyi ancaq bu amillərlə ifadə etmək düzgün olmazdı. Bununla yanaşı olaraq ölkədə qiymət artımına qarşı tədbirlər görülməli və bununla yanaşı, əmtəə bazarında qiymətlərin dollarla təklif olunması dünya dövlətlərinin mövcud qiymətlərdə xüsusilə də qonşu ölkələrlə müqayisədə qiymətlərin üstələməməlidir.

Ölkəmizdə sürətli inflyasiyanın mövcud olduğu dövrdə banklar daha çox digər pullar hesabına mənfəət əldə etməyə çalışırdılar. Bu periodda inflyasiya özünün ən yüksək həddinə çatmışdır və bu zaman iqtisadiyyatımız tamamilə böhran dövrünə keçmədən bu istiqamətdə inflyasiyadan xilas etmək ilə əlaqədar mübarizə tədbirləri həyata keçirməsində banklar nisbətən fərqli siyasət yeritdilər. Onlar yüksək faizlərlə əhaliyə depozit faizləri verməyə başladılar. Lakin bütün bu tədbirlərə baxmayaraq 1995-ci ildə bankları inflyasiyanın nəinki əhalidən topladıqları məbləğləri ümumilikdə onların nizamnamə fondunun hətta tənəzzülə uğradığının şahidi oldular. Bankın ilkin sərmayəçi kimi çıxış edən nizamnamə fondunu kommersiya bankı yaradırlarkən Milli Bank tərəfindən müəyyən bir həcmdə müəyyən etdiyi təyin edilir və bu zaman dövlət banklarının öz müştərilərinə təminat vermək iqtidarında olması üçün nəzarət edir. Inflyasiyanın mövcud olduğu bu illər ərzində Azərbaycanda manatın stabilləşməsinə qədər nizamnamə fondunu 20000 dollar həcmində təyin edilmişdir. Bu təyinat isə, 1995-ci üçün xarakterik idi. Növbəti il ərzində isə rəqəmləri ardıcıl olaraq aşağıdakı formadan təsnif edilmişdir ;

- ❖ Yanvar – 50000 ;
- ❖ Aprel – 100000 ;
- ❖ İyul – 150000;
- ❖ Oktyabr – 800000;
- ❖ Yanvar- 1 mln ;
- ❖ İyul – 1.25 mln dollar ;

Bunu ölkəmizdə inflyasiya qarşı mübarizə və onu üstələmək və metodlarını 2 əsas şərtin yerinə yetirilməsinə əsaslanır ki, bu da 2 yanaşmadan asılı olaraq dəyişilir. Bu yanaşmalar ;

- ❖ Adaptasiya siyasəti
- ❖ Antiinflyasiya siyasəti vasitəsilə təsnif edilir

Adaptasiya siyasəti zamanı ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələr özəl təşkilatlar və müxtəlif dövlət strukturları öz fəaliyyətləri zamanı hansı inflyasiyanı nəzərə alaraq, pulun alıcılıq qabiliyyətinin düşməsinə diqqət yetirirlər. Inflyasiya zamanı isə dövlət strukturları və ümumilikdə yerinə yetirilən əsas və icra tədbirləri isə antiinflyasiya tədbirləri və bazar qüvvələrinə minimal müdaxiləsi ilə əlaqəli olur. Bu isə milli valyuta kursunun saxlanılması, eləcə də qiymətlə , nəzarət mexanizminin gücləndirməsi, müxtəlif amillərdən asılıdır. Bütün bunlarla yanaşı, dövlət mülkiyyətinin bir hissəsinin dövlət büdcəsinin kəsirinin və eləcə də dövlət borcundan tamamilə ləğv edilməsi məqsədilə də satılması məhz bu siyasətin tərkib hissəsi hesab edilir. Dövlət tərəfindən həmçinin planlaşdırılmayan büdcə kəsirinin baş verməsi də hər şeydən əvvəl neft məhsullarının qiymətinin düşməsinə gətirib çıxarır. Buna əsasən də qeyd edə bilərik ki, ölkəmizdə əsas gəlirlərin neft sahəsindən olduğu bir yalnızlığa ümumilikdə, büdcəyə daha çox zərər yetirir.

Inflyasiyanın azaldılması istiqamətində müxtəlif illər ərzində dövlət tərəfindən həyata həyata keçirilən tədbirlərə baxmayaraq, inflyasiyanı üstələməsi hər zaman əsas problemlərdən biri olaraq qalmışdır. Inflyasiyanın səviyyəsinin təhlükəsiz həddə qədər çatdırılması, dövlət tərəfindən idarəetmənin keyfiyyətini yüksəltmək idi və bununla əlaqədar istehsalın effektinin yüksəltməklə nail oluna biləcək bir məsələdir. Bu isə uzunmüddətli planlaşdırılmış tədbirlərin icrası əsasında yerinə yetirilə bilər. 1998-2014-cü illəri ərzində tələbin genişlənməsi bu istiqamətdə dövlət tərəfindən antiinflyasiya siyasətinin daha da güclənməsini tələb etmişdir. Bu dövrlər ərzində antiinflyasiya siyasətinin əsas həlli kimi inflyasiyanı ölkəyə qoyulan investisiya qoyuluşlarına və investisiya aktivliyinə mane olmayacaq

dərəcəyə çatdırmaq idi. Sadaladığımız bu məsələlərin həlli isə həmin investisiyanı əsasən, 3 elementinin tələb, gözləmə və istehsal xərcləri istiqamətində tənzimləməklə bu sahədə kompleks tədbirlər yerinə yetirməkdən asılı olaraq dəyişir. Bu tədbirlərə nəzər salaq.

- İnflyasiyaya səbəb olan vaxtı keçmiş debitor borcların daha da artmasına qarışı müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi və sənaye sahələri üzrə dövriyyə kapitalının dövriyyəsinin və istifadəsinin daha da genişləndirilməsi və normallaşdırılmasına dəstək olunması ;
- Monopolist sahədə qiymətlərin yüksəlməsinin və əksinə istiqamətlənən məqsədyönlü siyasətin və məhdudlaşdırıcı tədbirlərin görülməsi ;
- İstehlak mallarına qiymətlərin təyin edilməsi zamanı vasitəçi gəlirlərin payının məhdudlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. ;
- Valyuta kursunun sabitləşdirilməsi istiqamətində siyasətini icra edilməsindən əvvəl valyuta dəhlizinin saxlanılmasının əhəmiyyəti ;

Ümumilikdə haqqında bəhs etdiyimiz tədbirlərlə əlaqəli olaraq inflyasiyanın səviyyəsinin təhlükəsiz həddə çatdırılması onun iqtisadiyyatdan radikal şəkildə azaldılması və ümumilikdə qiymət proporsiyaları üzrə dəyişiklikləri investisiya və istehsal komplekslərini sahələrində struktur dəyişiklikləri də tələb edir. Antiinflyasiya siyasətinin müvəffəqiyyətlə reallaşması üçün dövlət tərəfindən qarşıdan və ya da müxtəlif problemlərin həlli və bu istiqamətdə tədbirlərə nəzər salarkən icra edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən amilləri nəzərdən keçirməyə ehtiyac yaranır. Buna müvafiq olaraq maliyyə və pul kredit siyasətinin həyata keçirilməsi və tənzimlənməsindən öhdəlik daşıyan qurumların, hökumət orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin uzlaşdırılması. İnflyasiyanın idarə olunan və təhlükəsiz səviyyədə saxlanılmasına və eləcədə maliyyə və pul kredit siyasətini həyata keçirilən dövlət və digər orqanlar arasında qarşılıqlı əlaqənin uzlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Antiinflasiya mexanizminin kompleksliyi və çoxhəlqəliliyi. Burada biz çox həlqəlilik dedikdə onu nəzərdə tuturuq ki, yəni bu mexanizm sadəcə olaraq, ölkədə pul kütləsinin tənzimlənməsinə əsaslanmamalıdır. O, özündə istehlak mallarının qiymətinin yüksəldilməsi üzrə nəzarətin və eləcə də ümumdaxili məhsulun strukturunda pul kütləsinin artması kimi məsələləri əks etdirməlidir. Belə ki, inflasiya prosesi ilə əlaqədar bundan öhdəlik daşıyan qurumlar tərəfindən vaxtında diaqnoz qoyulmasa pul dövriyyəsi normallaşdırılması ilə əlaqədar lazımi tədbirlər nəticə verməyəcəkdir.

Azərbaycanda inflasiyanın sadəcə olaraq tədbirlər vasitəsilə ləğv etmək və səviyyəsinin tamamilə azaldılması istiqamətində düzgün siyasətin həyata keçirilməsi üçün onu əvvəlcədən proqnozlaşdırılması, müasir dövrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunun başlıca səbəblərindən biri ondan ibarətdir ki, bu proqnozlaşdırma zamanı hakimiyyəti və dövlət strukturları tərəfindən bir çox məsələlər, eləcə də maddi yardımların, əmək haqqının və sair müəyyənləşdirilməsi zərurəti yaranır. Çünki bu amillərin inflasiyanın səbəb və mexanizmlərini tərkib hissəsi kimi çıxış edir, onun formalaşmasının əsas mənbəyi ola bilərlər. Lakin buna baxmayaraq, ümumilikdə büdcə defisitinin maliyyələşdirilməsində borc üsullarından istifadə etməkdir, antiinflasiya siyasətinin əsas komponenti hesab edilmir. Bunun əsas səbəblərindən biri ondan ibarətdir ki, ümumilikdə qiymət dinamikasının stabilləşmə problemi həll etməyə, sadəcə olaraq həmin mövcud problemin müddətini gələcəyə doğru ötürür. Müstəqilliyin ilk illərində keçid mərhələsində Azərbaycanda antiinflasiya tənzimlənməsinin bu cür variantı mövcud olmamışdır.

Inflasiya üzərindən tamamilə qələbənin əldə edilməsi və uzunmüddətli dövr də həmişəlik olaraq onun təhlükəsiz həddə saxlanılması istənilən ölkə üçün müasir dövrdə demək olar ki, mümkünsüz hesab edilir. Bunun əsas səbəblərindən biri də bu prosesin bir sıra amillərdən asılı olaraq dəyişməsi, eləcə də təkrar istehsal prosesinin daxili mexanizmləri ilə həmçinin ölkədə gedən bir sıra proseslərlə əlaqəli olmasıdır. Belə olduqda isə inflasiyanın baş verməməsi üçün bu dövlət

ümumilikdə, öz təsərrüfatının qurumları və ölkədə müxtəlif strukturları həddindən artıq vergilərlə yükləməməyə və ya gəlirlərin yenidən bölgüsü sferasına birbaşa olaraq müdaxilə etməməlidir.

Antiinflasiya strategiyasının komponentləri aşağıdakılardan ibarətdir

- ❖ İqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması ;
- ❖ Büdcə defisitinin mərhələlərlə yaxud da ki,bütövlükdə ləğv olunması ;
- ❖ Dövlət tərəfindən valyuta kursunun , pul aqreqatlarının targetləşdirilməsi istiqamətində siyasətin yerinə yetirilməsi ;
- ❖ İqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması ;

İqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması inflasiya qarşı mübarizə nöqtəyi nəzərindən ümumilikdə, antiinflasiya məqsədləri vasitəsilə Azərbaycanda qiymətlərin artımına müqavimət meylləri ilə əlaqədar daha çox əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif sahələrin inkişafına, məhsul istehsalının qabaqlayıcı artımına yönləndirilməlidir. İnflyasiyanı tamamilə ləğv edilməsi və ümumilikdə azaldılması üçün emal sənayesini, xidmət sferasının xüsusi çəkisinin artımına istiqamətləndirmiş milli iqtisadiyyatın ardıcıl tədbirləri icra edilməlidir.

İnflyasiya gözləmələrinin ləğv edilməsi ilə əlaqədar siyasətini tətbiqi. Bu, antiinflasiya strategiyasının elementi ümumilikdə tarixi dövr ərzində formalaşan müxtəlif iqtisadi agentlərin və sürətli bir şəkildə ləğv edilməsinə və xüsusilə də nəğd pulun alıcılıq qabiliyyətinin itkisinə yol verməmək məqsədi ilə operativ baza tədbirlərini əks etdirir. Bu prosesdən qiymətlər üzərində nəzarət və qiymətlərin tənzimlənməsində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi, müxtəlif hakimiyyət orqanlarının sərəncamında olduğu halda, bu zaman ümumilikdə inflasiya qaçılmaz hesab edilir. Belə şəraitdə isə qiymətlərin liberallaşdırılması, xüsusilə də, əmtəə bazarlarının total inhisarın mövcud olan bir şəraitdə mümkün hesab edilərək rəqabət mühitinin yaradılması, bazar mexanizmlərinin formalaşmasından asılı olaraq zərurətə çevrilir.

Antiinflasiya siyasətinin tərkib hissəsi hesab edilən bir iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırır bir sıra məsələləri özündə əks etdirir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Şirkətlərinin birləşməsi və qovuşması ilə əlaqədar dövlət tərəfindən həyata keçirilən nəzarət – Bu nəzarət şirkətlər tərəfindən istehsal edilən məhsulların və təklif edilən xidmətlərə müəyyən edilən qiymət səviyyəsinə nəzarət etməyə şərait yaradır. Belə nəzarətin yaradılması və təmin isə hər şeydən əvvəl bazardan kiçik , iri yaxud da ki, xarici şirkət olmasından asılı olmayaraq daxil olan şirkətlərə şərait yaratmaqdan, onların giriş üçün maneələrinin azaldılmasından asılı olaraq dəyişir.
- Qiymətlər üzərində nəzarət vasitəsilə şirkətlər tərəfindən əsassız qiymət yüksəlişlərinin qadağan edilməsi . Dövlət tərəfindən qiyməti üzərində nəzarət və antiinhisar siyasəti, bazarda və milli iqtisadiyyatdan kiçik və orta biznesin inkişafına yardım və eləcə də bazara daxil olmaq istəyi şirkətləri maraqlarının müdafiəsi məqsədi ilə həyata keçirilən bir siyasət növü hesab edilir.
- Antiinflasiya siyasətinin ümumilikdə dövlətlərində inflasiyanın azaldılması ilə əlaqədar müxtəlif tənzimlənmə alətlərinin məcmusunu təşkil etdiyini nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, tarixi dövr ərzində antiinflasiya siyasəti ilə əlaqədar müxtəlif istiqamətlər formalaşmışdır. Bu istiqamətlər keynsçilik və monetarist istiqamət olmaqla 2 yerə ayrılır.
- Keynçilik antiinflasiya siyasətinin məzmunu ondan ibarətdir ki, bu siyasət özündə həmin ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlardan, dövlət tərəfindən sifarişlərin verilməsi vasitəsi ilə tələbi səmərəli formadan yaradılmasına özündə əks etdirir. Bu zaman işsizlik azalır və iqtisadiyyat özünün qarşılaşdığı depressiya vəziyyətindən çıxış yolunu tapır və eyni zamanda, əhali kreditləşməsi üçün də ucuz kredit şəraiti formalaşır. Belə olduqda isə məcmu təklifin həcmi artır və nəticə etibarilə qiymətlərin səviyyəsində azalma baş verir. Inflasiyanın aşağı düşməsi ilə

şərtlənən bu antiinflasiya siyasəti büdcə kəsrinin artmasına səbəb olar, ancaq buna nəzarət olunması, bu prosesi yenidən inflasiyanın sürətlənməsinə səbəb ola bilər.

- Dövlətlər də antiinflasiya siyasətinin yerinə yetirilməsi zamanı bu siyasətin düzgün formada tətbiq edilməsi və tənzimlənməsi ümumilikdə, inflasiya ilə mübarizəyə sistemli yanaşmaq zərurəti yaradır. Əvvəlki paraqrafımızda haqqında bəhs etdiyimiz inflasiyanı yaradan amillər hesab olunan monetar və qeyri-monetar amillər müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatının malik olduğu ölkələrdə tətbiq olunaraq xüsusilə Avropa ölkələrində monetar və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə qeyri-monetar olmaqla təsnifləşdirilir. Azərbaycan üçün də bu amillərdən hansı inflasiyanı tənzimləmək siyasəti ilə əlaqədar qeyri-monetar amillər üzərindən tətbiq edilən xüsusiyyəti önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət tərəfindən valyuta kursunun , pul aqreqatlarının targetləşdirilməsi istiqamətində siyasətin yerinə yetirilməsi . Bu siyasətin icra edilməsi və zamanı Mərkəzi Bankın gələcək fəaliyyəti dövründən Fridmen bərabərliyinə münasib formada pul kütləsinin artımının məqsədlə istiqamətini müəyyənləşdirir. Valyuta tənzimlənməsi istiqamətində fəaliyyəti nəzərdə tutan siyasət isə valyuta kursunun targetləşdirilməsi siyasəti adlanır. Bu özündə inflasiyanı aşağı templəri vasitəsilə Azərbaycan milli valyutasının xarici valyuta ilə əlaqəli bu formada tənzimlənməsi ilə nəticələnir. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, antiinflasiya tədbirləri çərçivəsində inflasiyanın azaldılması istiqamətində bu cür tənzimləmə metodunun tətbiq edilməsi ümumi xərclər və eləcə də pul təklifinin dinamikası üzərində real nəzarətini icra edilməsinə şərait yaradır.

FƏSİL III. MÜASİR DÖVRDƏ İNFLYASIYAYA QARŞI MÜBARİZƏ TƏDBİRLƏRİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Dünyada inflyasiya qarşı mübarizə tədbirləri

Dünyanın müxtəlif dövrlərdə inflasiya ilə mübarizə təcrübəsinə nəzər salsaq, xüsusilə də bu prosesin XX əsrdən etibarən inkişaf etmiş ölkələrdə qiymətlərin yüksəlməsindən sonra baş verdiyini söyləyə bilərik. Bu dövrdə Qərb ölkələrində inflyasiya səviyyəsinin digər ölkələrdən fərqli olaraq nisbətən aşağı səviyyəsi də olmasına baxmayaraq, ümumilikdə bu proses həmin ölkələrdə bir çox məsələlərlə yanaşı, iqtisadi artıma və milli iqtisadiyyatlarına böyük təsir göstərmişdir. Buna müvafiq olaraq da artıq 70-ci və 80-ci illərin əvvəllərindən etibarən inkişaf etmiş ölkələrdə inflyasiyanın aradan qaldırılması ilə əlaqədar antiinflyasiya tədbirlərinin kütləvi şəkildə yerinə yetirməsi prosesi başlandı. Dünyanın inflyasiya qarşı mübarizə tədbirlərini müxtəlif dövlətlərdə, o dövrdə baş verən inflyasiya və buna qarşı mübarizə vasitələrinin bu ölkələr üzrə təhlil edərək izah edə bilərik.

Tarixdə ilk inflyasiyanın baş verdiyi dövr və ölkə olaraq Fransanın misal göstərə bilərik. Bunun əsas səbəbi XVIII əsrdə baş verən inqilablar və daxildəki siyasi böhranlar olmuşdur. Belə ki, XIII əsrin ortalarından Fransada qiymət artımına o qədər də hiss edilməsə də, 1796-cı ildən etibarən vəziyyət tamamilə dəyişmiş və qiymət yüksəlişləri hətta 300% səviyyəsinə çatmışdır. Bu isə Fransanın milli pul vahidi olan livranın bu illər ərzində dəyərini 2 dəfə itirilməsinə və nəticə etibarilə pul kütləsinin dövriyyəyə daha çox buraxılmasına səbəb olmuşdur. Dövriyyəyə daha çox pul kütləsinin buraxılması isə öz növbəsində qiymətlərin səviyyəsinin qaldırılmasına və belə olduqda isə davamlı formada inflyasiyanın yaranmasına və yüksəlişinə gətirib çıxarmışdır. Fransada inflyasiya 2-ci dünya müharibəsindən sonra yenidən özünün ən yüksək həddinə çatmışdır. Bunun əsas səbəbi kimi isə hərbi xərcləri və ümumilikdə dövlət büdcə kəsirinin olması ilə əlaqəli formalaşan problemlər və milli pul vahidinin bir il ərzində 2 dəfə

devalvasiyaya uğraması kimi göstərilirdi. Baş verən bu hadisələri səbəbi ilə Fransa hökuməti inflyasiya qarşı mübarizə tədbirləri ilə əlaqədar sabitləşdirmə planı elan edərək əmək haqqı, pərakəndə qiymətlər və bir sıra məsələlərlə əlaqədar tədbirlər gördü. Büdcə kəsirinin azaldılması üçün isə vergiləri əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, hərbi xərclərin azaldılması ixracını daha da artırılmasını nəzərdə tutan sağlamlaşdırma planlarının tətbiq etdi.

Tarixdə Amerikada baş verən inflyasiya da əsasən silah və hərbiəşdirilmə ilə əlaqədar olmuşdur. Bununla yanaşı, əmtəə istehsalının artımının pul kütləsinin artımından geridə qalması, inflyasiyanın xarakteri daşıyırdı. Belə ki, XX əsrin ortalarında nəgd pul kütləsi 45% təşkil etdiyi halda, pərakəndə əmtəə dövriyyəsi sadəcə 27% artmışdı. Amerikada müxtəlif illər ərzində inflyasiyanın baş verməsinin digər dövlətlərdən fərqi ondan ibarət idi ki, burada dolların əmtəələrə münasibətdə dəyərdən düşməsi, qızıl tutumluluğunun azalması ilə müşayiət olunmamışdır. Lakin baş verən bütün proseslərin nəzdində Amerikada inflyasiya ilə mübarizə tədbirləri onun nəticə etibarilə səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Antiinflyasiya tədbirləri Amerikada iqtisadiyyatın monetar isti nəzəriyyə əsasən tənzimlənməsini nəzərdə tuturdu və bu tənzimlənmə hər şeydən əvvəl % dərəcədə artırılmasına, büdcə kəsirinin dövlət xərcləri hesabına aradan qaldırılması, eləcə də hərbi xərclərin və fiziki hüquqi şəxslərin, vergilərin azaldılması, haram pul emissiyasının məhdudlaşdırılması hesabına yerinə yetirilmişdir.

İkinci dünya müharibəsindən sonra İngiltərədə sənayecə inkişaf etmiş bir ölkə kimi sürətli inflyasiya tempi müşahidə olunmuşdur. Xüsusilə də 1950-1960-ci illərdə pərakəndə qiymətlər il ərzində 4.2%, 1970-1980-ci illərdə isə 13.4% artmışdır. İngiltərədə inflyasiyanın yaranma səbəbləri əsasən istehsal sahəsi ilə əlaqələndirilirdi. Ümumilikdə inflyasiya qarşı mübarizə məsələlərində İngiltərə Bankı müxtəlif üsullar dan istifadə edirdi. Bu üsulları, nəgd pul kredit siyasətinin tənzimlənməsində neokeynçilik yanaşmasından istifadə də aid edir. Buna müvafiq

olaraq pul kredit siyasətinin 3 metoduna üstünlük verilirdi. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ❖ İngiltərə Bankının faiz dərəcəsi ilə əlaqədar həyata keçirdiyi tədbirlər ;
- ❖ Özəl sektora verilən borcların tətbiqinə nəzarət üzrə birbaşa nəzarət metodlardan istifadə edilməsi ;
- ❖ Xüsusi depozitlərin normalarının dəyişdirilməsi ;

XX əsrin sonunda Rusiyanın iqtisadi həyatında nağd maliyyə ilə sabitləşməindən və iqtisadiyyatından inflyasiya proseslərinin xarakterizə olduğu və yüksək qiymət artımının müşahidə olunduğu bir dövrü əhatə etmişdir. Belə ki, qiymət artımı inflyasiyanı ilkin nəticələrindən biri olaraq xüsusilə istehlak qiymətləri 1998-ci ilin sentyabr ayı üçün 40% artım müşahidə edilmişdir. Bu artım ilin sonuna doğru daha da artmış və 60%-ə çatmışdır. Inflyasiyanın Rusiya iqtisadiyyatından geri qayıtmasından və ümumilikdə bu kredit sisteminin və bütün strukturlar üzrə mənfi nəticələrin meydana gəlməsindən, ölkədə xarici investisiya qoyuluşlarının azalmasına səbəb olmuşdur. Inflyasiyanın aradan qaldırması ilə əlaqədar həyata keçirilən islahatların əsas məqsədi ümumilikdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində problemlər də pul mexanizminin transformasiyası ilə əlaqədar idi. Inflyasiya ilə mübarizə tədbirlərinin aparılması cəhətdən ilkin dövrlərdə dövlət strukturları tərəfindən çox yanlış siyasətin həyata keçirilməsi Ki, mövcud vəziyyəti daha da çətinləşdirmişdir. Lakin buna baxmayaraq 1992-1997-ci ilə orda həyata keçirilən antiinflyasiya siyasəti ümumilikdə təsərrüfat əlaqələri üzrə barter rolunun artırılmasından, pul kütləsinin məhdudlaşdırılması və bunun vasitəsilə ödəmələrin kluba artımından həmçinin istehsalın aşağı düşməsi səbəb olmuşdur. Dövlət büdcə kəsirinin azaldılması isə qiymətli kağızların buraxılışı hesabına baş verdiyini inflyasiyanın səviyyəsinin azaldılması ilə yanaşı, pul kredit siyasətinin düzgün formada tənzimlənməsi də Rusiyada rublun kursunun sabitliyinə səbəb oldu.

Ukraynada inflyasiyanın yaranması səbəbi kimi gənc ölkədə fəaliyyət göstərən özəl müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti üzərində nəzarətin zəif olması və bunun nəticə etibarilə qiymətinin artımı inflyasiyaya gətirib çıxarması olub. Buna müvafiq olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hər ölkə iqtisadiyyatını effektiv şəkildə fəaliyyətinin əsasa onun maliyyə vəziyyəti ilə qarşılıqlı surətdə əlaqəlidir. Elə buna görə də hər bir ölkədə, maliyyə kredit sisteminin və maliyyə vəziyyətinin sabitliyinin əldə edilməsi inflyasiya səviyyəsində təhlükəsiz həddə olmasına birbaşa təsir edir. Ukraynada inflyasiyan 1993-cü ildən etibarən daha yüksək səviyyədə olmuşdur. Ümumilikdə, bu ölkə üzrə baş verən inflyasiya amillərinə aşağıdakılar səbəb olmuşdur :

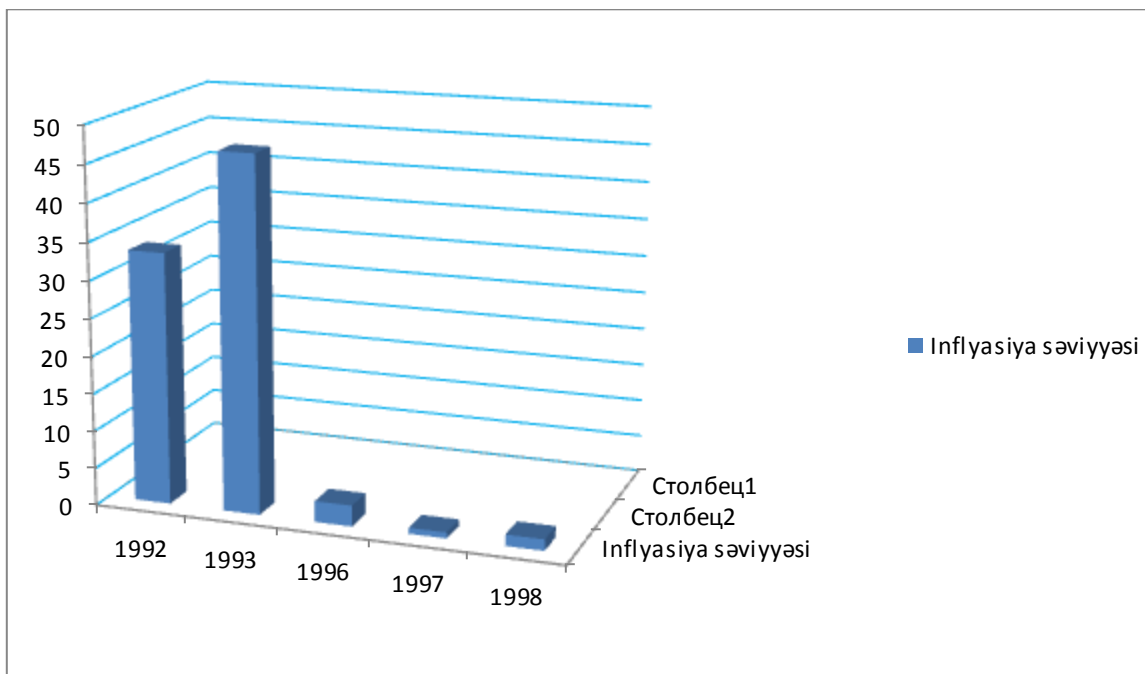
- ✓ Enerjidaşıyıcılarının qiymətlərinin artırılması ;
- ✓ Xammalın, materialların qiymətinin artırılması ;
- ✓ Zərərli işləyən müəssisələrin başa kreditləşmənin tətbiqi nəticəsində nağdsız dövriyyənin artımı ;
- ✓ Sənaye istehsalının müxtəlif növləri üzrə qiymətqoyma prosesinin reallaşdırılması ;

Sadaladığımız bu amillərin və ümumilikdə bu illər ərzində inflyasiyanın yüksək olması, Ukraynada hiperinflyasiyanın baş verməsi ilə nəticələnmişdi. Məhz hiperinflyasiyanın təsiri ilə əlaqədar olaraq ümumi daxili məhsulun səviyyəsi kəskin surətdə azalmışdır. Bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Ukraynada da baş verən inflyasiya nəticə etibarilə onun səviyyəsinin yüksək olması, kreditə görə faizlərin daha çox olmasına gətirib çıxardı.

Ukraynada inflyasiya səviyyəsinin müxtəlif illər üzrə göstəricilərə nəzər salsana görə, xüsusilə 1992-1993-cü ili ərzində hiperinflyasiya müşahidə olunsada, növbəti 5 ildə orta aylıq inflyasiya səviyyəsi digər illərə nisbətən aşağı düşmüşdür.

Bu prosesi Diaqram vasitəsilə göstərək.

Diaqram 3.1. Ukraynada inflyasiya səviyyəsi

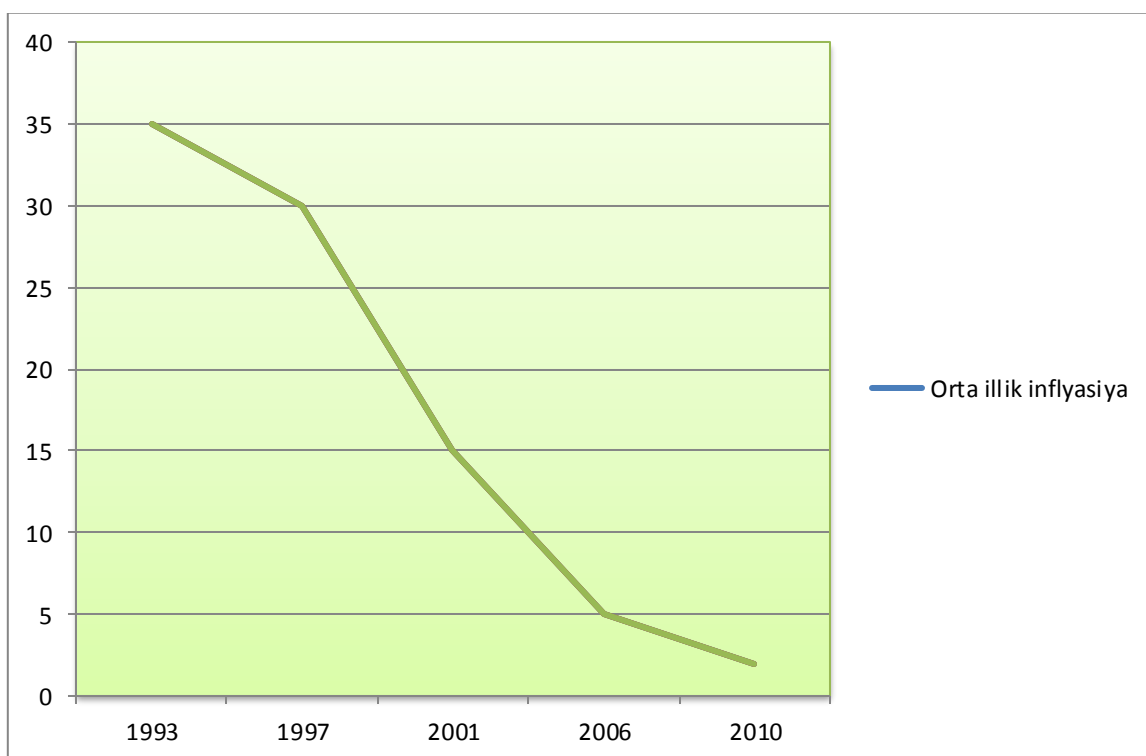
1992	33,5
1993	47,1
1996	2,8
1997	0,8
1998	1,5

Polşanın inflyasiya ilə mübarizə təcrübəsinə nəzər salsaq, hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki inflyasiyanın yüksək səviyyəsi bu ölkədə 1988-ci ildə müşahidə edilmiş və növbəti illərdə isə 2 dəfə artmışdır. Baş verən bütün bu proseslərləəlaqədar dövlət , inflyasiya ilə mübarizə ilə əlaqədar şok terapiyası adlanan inflyasiya tədbirlərinin icra edilməsinə başladı. Bu kompleks tədbirləri özündə aşağıdakı sadalayacağımız məsələlər üzrə dövlətin müxtəlif kompleks tədbirlər sistemini özündə əks etdirir.

1. dövlət sərt pul siyasəti vasitəsilə inflyasiya ilə mübarizə aparması ;
2. süni qiymət artımları üzərində daha ciddi nəzarət ;
3. gəlirlərin və ümumilikdə əmək haqları üzərində dövlətin nəzarətinin gücləndirilməsi

Yerinə yetirilən bütün bu antiinflyasiya siyasəti ilə əlaqədar tədbirlər tam olaraq Polşa da tam sabitliyin əldə olunması ilə nəticələnməsə də, ümumilikdə inflyasiya səviyyəsinin azaldılması və buna müvafiq olaraq bəzi məsələnin tənzimlənməsində mühüm rol oynadı.

Diaqram 3.2. Polşada 1993-2010-cu illər ərzində orta illik inflyasiya ¹²

1993	35%
1997	30%
2001	15%
2006	5%
2010	2%

¹² <http://www.imf.org/external/index.htm>

3.2. Azərbaycan Mərkəzi Bankının inflyasiyaya qarşı tədbirləri

Inflyasiya müasir dövrdə dünya dövlətlərinin əksəriyyəti üçün iqtisadi problem olaraq qalmaqdadır. Onun global xarakter kəsb etməsi, inflyasiya prosesini aktuallaşdıran əsas istiqamət hesab edilir. Müxtəlif dövlətlər tərəfindən inflyasiyaya qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsində həmin ölkələrin Mərkəzi bankları tərəfindən yerinə yetirilən pul kredit siyasətlərinin əsas hədəflərindən biri və ən başlıcası, qiymətlərin sabilliyinin təmin edilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə ümumilikdə, mərkəzi banklar tərəfindən müxtəlif strategiyalar seçilərək il ərzində təsdiq edilir və buna müvafiq olaraq pul kütləsinin iqtisadi artımına hədəflənməsi və pul kredit siyasətinin rejimlərinin seçilməsi ümumilikdə inflyasiya qarşı tədbirləri özündə ehtiva edir. Belə olduqda isə Mərkəzi Bank tərəfindən yerinə yetirilən pul kredit siyasətinin əsas hədəfi yəni inflyasiya həddinin müəyyənləşdirilməsi və təyin edilməsidir. Bu halda bütün diqqəti qarşıya qoyulan məqsədlərə uyğun siyasi göstəricilərinin əldə olunmasından ibarət olur və bu zaman aralıq hədəflər diqqət mərkəzində olmur. Mərkəzi Bankın yeganə məqsədi isə inflyasiya göstəricisini əldə etməklə ölkədə qiymətlərin sabilliyinin nail olunmasından ibarət olur. Bu istiqamətdə fəaliyyət zamanı Mərkəzi Bank inflyasiya həddinə, elan etməklə yanaşı, dövlət sektorunda, eləcə də özəl sektor üzrə inflyasiya gözləntilərinin formalaşdırır və bu gözləntilər vasitəsilə müxtəlif subyektlər arasında qərarlar üzrə dəyişikliklər icra edilir. Mərkəzi Bankının pul kredit siyasəti eləcə də müxtəlif kanallar vasitəsilə bankda maliyyə sektorlarına təsir xüsusiyyətləri nəticə etibarilə istehlak, məcmu tələb və təklifi investisiya və müxtəlif səviyyələr üzrə hədəfə nail olmaq istiqamətində tənzimlənir.

Inflyasiyanın hədəflənməsi zamanı müxtəlif elementlərdən istifadə olunur ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ❖ Mərkəzi Bankın ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsi ;
- ❖ Qiymətlərin stabilliyinin monetar siyasətə uyğun hədəflərin seçilməsi ;
- ❖ Ortamüddətli dövr üçün inflyasiya həddinin müəyyənləşdirilməsi ;
- ❖ Gələcək planlar və gələcək fəaliyyətlə əlaqədar qərar qəbul ediləcək qərarlar üzrə monetar siyasətin şəffaflığının təmin edilməsi ;
- ❖ Effektiv informasiya strategiyasının qurulması ;

Orta müddətli dövr üçün inflyasiya həddini Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyənləşdirilməsi inflyasiya rejiminin əsas elementi hesab olunur ki, burada Mərkəzi Bank proqnozlaşdırılan inflyasiya həddini təmin etməklə, nəticədə inflyasiya gözləntiləri formalaşır və bu gözləntilərin müvafiq bazar iştirakçılarının qərarlara təsir etmək imkanına malik olur.

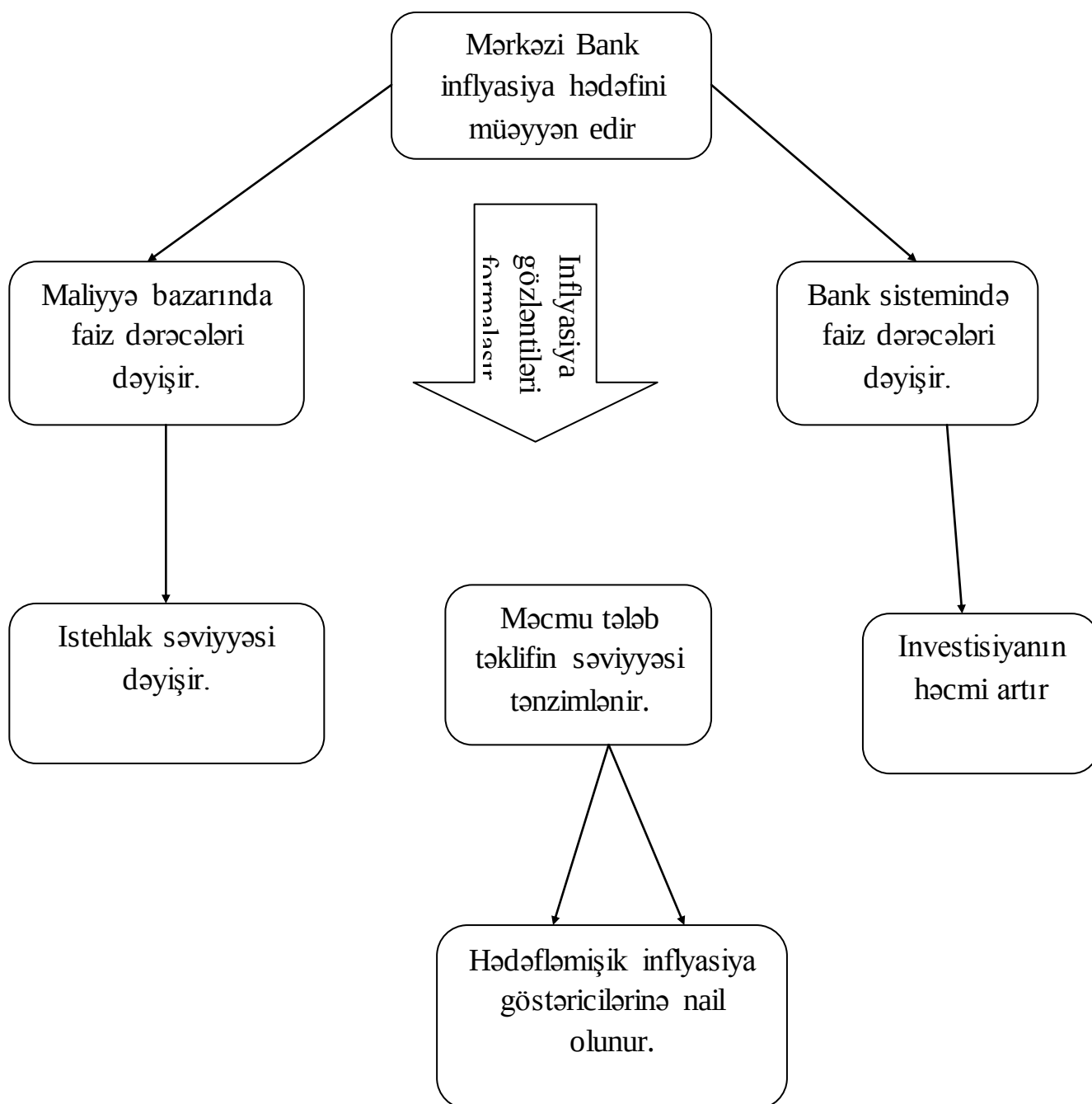
Qiymətin artımının qarşısının alınması və buna uyğun şəkildə qiymətlərin stabilliyini əsas məqsəd kimi seçilməsi isə monetar siyasətinin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bu zaman iqtisadi inkişaf planı daimi şəkildə sürətləndirilməsi və valyuta kursunun sabitliyinin təmin edilməsi bununla yanaşı, pul kütləsinin davamlı artımının reallaşdırılması, monetar siyasətin qarşısına qoyduğu əsas məqsədi kimi inflyasiyanın düzgün proqnozlaşdırılması və rejiminə diqqət mərkəzində saxlanılır.

Effektiv informasiya strategiyasının qurulması isə optimal inflyasiya həddini proqnoz araşdırılmasında çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu strategiyanın məzmunu ondan ibarətdir ki, onun vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatında maliyyə və real sektorları haqqında ətraflı və müfəssəl məlumatlar toplanılır və bu istiqamətdə toplanan məlumatlardan istifadə edərək ehtiyac olduğu təqdirdə bu məlumatlar ictimaiyyətə çatdırılır.

Mərkəzi Bankın ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində xarici valyuta ehtiyatların optimal səviyyədə saxlanması da gələcək fəaliyyəti üzrə baş verə biləcək hər hansı bir mənfi halların azaldılmasından və aradan qaldırılmasında müsbət rol oynaya bilər. belə ki, ödəmə qabiliyyətinin kifayət qədər yaxşı və güclü

şəkildə formalaşması, Mərkəzi Bankın fəaliyyətinə ictimaiyyət tərəfindən inam formalaşdırır. Ümumilikdə, Mərkəzi Bank tərəfindən inflyasiyanın səviyyəsinin proqnozlaşdırılması mexanizminə nəzər salaq.

Sxem 3.1. Mərkəzi Bankın inflyasiyanın hədəflənməsi rejimi üzrə mexanizmi ¹³

¹³ Nağdəliyev Namiq “İnflyasiyanın hədəflənməsi rejiminə nəzəri əsasları və Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilməsi imkanları” i.q.ü.z.al.də.al.üç.tə.ed.dis, Bakı, 2011, səh 12

Digər ölkələrlə yanaşı da Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də bu inflyasiyanın sürətləndirilməsi və proqnozlaşdırılan həddən kənara çıxması halları müşahidə edilə bilər. Belə ki, ölkəmizdə 2006-cı ildə orta illik inflyasiya həddini 8.4 % təşkil etmişdir. Mərkəzi Bankın bu istiqamətdə açıqlamalarına əsasən, inflyasiya göstəricisinin 23%-i Qeyri monetar amillərlə , 77 %-i isə monetar amillərlə əlaqəli olmuşdur. Rəsmi məlumatlara əsasən qeyd edə bilərik ki, inflyasiya bir sıra faktorların təsiri altında formalaşır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- 1) Fiskal- valyuta ekspansiyası ;
- 2) Məsrəf inflyasiyası;
- 3) əmək məhsuldarlığının artım tempi əmək haqqının artım tempi arasındakı qarşılıqlı əlaqənin və fərqlərin artması ;
- 4) tələbin təklifə nisbətən yüksək artım tempi və belə şəraitdə təklifin genişlənən tələbə nisbətən daha gec reaksiya verməsidir ;
- 5) enerji daşıyıcılarının dünya qiymətlərinin artmasının təsiri altında partnyor ölkələrdən inflyasiya idxalı ;

Bu faktorlara əsasən qeyd edə bilərik ki, ölkəmiz üçün inflyasiya prosesi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və aktual hesab edilir. Buna müvafiq olaraq, Azərbaycanın iqtisadi inkişafı yeni mərhələyə daxil olduğu bir şəraitdə makroiqtisadi sabitliyi qoruyub saxlamaq, eləcədə maliyyə ehtiyatlarını səfərbər etmək və onlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq, mövcud işgüzar mühit və investisiya fəallığını, habelə həyata keçirilən islahatların sosial əhəmiyyətini və əhəlinin gəlirlərinin inflyasiya prosesindən qorumaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasında antiinflyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına 2005-ci ildə qəbul edilmişdir. Bu zaman müvafiq formada Mərkəzi Bankın dövlətlə birlikdə yerinə yetirdiyi antiinflyasiya tədbirləri tez bir zamanda özünün yüksək qiymət artımlarını sona çatması və stabilləşməsi ilə əvəz olunmuşdur.

Müasir dövrdəki inflyasiya həddindən dövlətin qarşısında qul məqsəd olaraq qoyduğu səviyyədə saxlanılması, ölkədə gedən bir sıra proseslərdə məşğulluq, iqtisadi inkişaf tempini yüksək həddin saxlanılması, əmək haqqı qiymətlərin tənzimlənməsi və ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin məhsul istehsalı zamanı onların müəyyənləşdirdiyi qiymətlərin tənzimlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə Mərkəzi Bankının müstəqil formada fəaliyyəti və müstəqilliyinin qanunvericiliyin təmin olunması, inflyasiya rejimində effektivini artıran səbəblərdən hesab edilir. Belə ki, Mərkəzi Bankın müstəqil formada fəaliyyət göstərməsi ölkədəki pul kredit siyasətini də müstəqil və düzgün qərarlardan müxtəlif təzyiqlərdən qorunması mənasını ifadə edir.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bank Haqqında Qanundan onun müstəqilliyi vurğulanaraq, əsas hədəfi qiymətlərin stabilliyinin təmin edilməsi və həmçinin Mərkəzi Bankın hesabatlıq formasını dəqiq şəkildə müəyyən edilməsinin inflyasiyanın səviyyəsinin düzgün formada proqnozlaşdırılmasında əhəmiyyəti əks edilmişdir. Ümumilikdə, Mərkəzi Bankın inflyasiyaya qarşı mübarizə tədbirləri üzrə effektiv addımlarından biridə ilk növbədə müstəqil indeks əmsalının yüksəldilməsi hesab edilir ki, məhz müstəqillik əmsalının artırılması inflyasiyaya nəzarət və antiinflyasiya tədbirlərinin effektiv şəkildə yerinə yetirilməsinin əsas şərtidir. Bu müstəqillik əmsalının yüksəldilməsi istiqamətində yerinə yetirilən tədbirlərdən biri isə inflyasiyanın proqnozlaşdırılması üzrə məsuliyyət daşıyan strukturların fəaliyyətinin daha müstəqil və ən möhkəm əsaslarının qurulması üçün daima müxtəlif tədbirlər yerinə yetirməsi və eyni zamanda, beynəlxalq təcrübədən istifadə etməsidir.

Mərkəzi Bank tərəfindən inflyasiya qarşı mübarizə tədbirləri içərisində onun yerinə yetirdiyi pul kredit siyasətinin əsas fəaliyyətləri də çıxış edir. Bunları nəzər salaq :

- ❖ Açıq bazarda əməliyyatlar ;
- ❖ Ehtiyat tələbləri ;

❖ Qısa müddətli yenidən maliyyələşdirmə əməliyyatları ;

Açıq bazarda əməliyyatlarla ölkədəki müxtəlif maliyyə institutlarının sərəncamında olan vəsaitlərin həcmnin artırılması və yaxud da azaldılması məqsədilə qiymətli kağızın alqı-satqısını özündə əks etdirir. Bu əməliyyatlara Repo, əks repo, Svot, Spot əməliyyatları daxildir.

Bu əməliyyatlara ayrıca nəzər saldıqdan repo əməliyyatları Mərkəzi Bank tərəfindən qiymətli kağızların banka satışı və eyni zamandan həmin bank tərəfindən yenidən alışı özündə əks etdirir.

Əks-repo əməliyyatlara isə müvəkkil bank vasitəsi ilə qiymətli kağızların Mərkəzi Banka satışı və yenidən Mərkəzi Bank tərəfindən həmin qiymətli kağızları müvəkkil banka satmaq kimi rəsmiləşdirən maliyyə əməliyyatlarıdır.

Svop əməliyyatlara isə müəyyən bir dövrdən sonra alınan və yenidən mübadilə edilmək şərti ilə milli valyutanın xarici valyuta mübadilə prosesidir.

Ehtiyat tələbləri isə pul yaradılması prosesində iştirak edən banklara və digər maliyyə institutlarını tətbiq edir. Ehtiyat tələblərinin məzmunu ondan ibarətdir ki, bu zaman qeyd edilmiş institutlar tərəfindən cəlb edilmiş resursları nisbətən müəyyən köçürmələrin baş verməsi yolu ilə təsdiq edilir. Onun özünün də bir neçə funksiyası vardır və bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Likvidliyin idarəedilməsi – Mərkəzi Bank tərəfindən ehtiyat tələblərinin korreksiya edilməsi bankların likvidliyinin idarə edilməsinə şərait yaradır.
2. Pul təklifinin tənzimlənməsi – Ehtiyat tələbləri vasitəsilə bankların kredit emissiyasının məhdudlaşdırılması baş verə bilər.
3. Pul buferi- banklararası bazarda likvidlik çatışmazlığı zamanı qısa müddətli faiz dərəcəsinin yüksəlməsinə özündə əks etdirir. Bu situasiyanın tənzimlənməsi və stabiləşdirilməsi məqsədilə Mərkəzi Bank ehtiyat tələblərin aşağı salaraq bazaralikvid vəsaitlərin daxil olmasına şərait yaradır.

Nəticə və təkliflər

Tədqiqat işi müxtəlif paraqraflarda qoyulan məsələlər üzrə şərh edilmiş və ümumiləşdirilmiş nəticə əldə edilmişdir. Bu nəticələrə müvafiq olaraq qeyd etməliyik ki,

Dünyanın istənilən ölkəsində makroiqtisadi sabitliyin, iqtisadi artımın əldə edilməsində, eləcə də ölkədə gedən bütün proseslər və müsbət dəyişikliklərdə inflyasiya prosesinin xüsusiyyətlərini öyrənilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesi Azərbaycan üçün də xarakterizə etsək, ilk öncə onu qeyd etməliyik ki, müstəqilliyimizin bərpa olunmasından, müasir dövrə qədər, ümumilikdə ölkəmizdə baş verən proseslər, böhran, tənəzzül qeyri-stabillik vəziyyətlər ilə xarakterizə olunmuşdur. Bundan əvvəl isə hələ inflyasiya prosesləri Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olan müddətdə özünü göstərməyə başlamışdı və bu dövrdə xüsusilə sosial ictimai istehsalın zəif effektivliyi ilə əlaqəli olmuşdur. Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra müstəqilliyimizin ilk illərində, xüsusilə mürəkkəb sosial-iqtisadi vəziyyətin olduğunu nəzərə alsaq, belə bir dövrdə baş verən proseslərin dərin siyasi iqtisadi kökləri mövcud idi. Bunlara misal olaraq, torpaqlarımızın ermənilər tərəfindən işğal edilməsi və bunun nəticəsində iqtisadiyyatda və ümumilikdə, insanların həyatında baş verən çətinlikləri, eləcə də ümumilikdə ölkə daxilindəki böhranlar nəticə etibarı ilə əlaqələrin qırılmasına istehsalının kəskin aşağı düşməsi, istisna deyil, geniş vüsət almağına gətirib çıxarmışdır. Bütün bu proseslər ölkədə inflyasiyanın formalaşması üçün əlverişli bir mühit yaratmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, müstəqilliyini təzəcə bərpa etmiş bir ölkə kimi bu dövrdə yaranmış yeni iqtisadi sistemin mürəkkəbliyi və qeyri müəyyənliyi, eləcə də bazar iqtisadiyyatının keçid şəraitində ölkədə baş verən prosesləri tənzimləmə cəhdi, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar vahid dövlət proqramlarının tətbiq edilməməsi, maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi ümumilikdə inflyasiyanı daha da sürətləndirirdi.

Bütün bu sadaladığımız məsələlərdən əlavə, ümumilikdə Azərbaycanda 1991-1995-ci illər ərzində əhali arasında işsizlərin sayı daha da artırmış və əhalinin gəlirlərində əməkhaqqının artırılması meyilləri müşahidə olunsada, ümumilikdə bu artırmaq, əhaliyə pulun qiymətdən düşməsi və dəyərsizləşməsi ilə ayaqlaşabilməmişdi. Baş verən proseslərlə əlaqədar olaraq dövlət tərəfindən bu illər ərzində mütəmadi olaraq tədbirləri keçirilmiş, müəyyən ümumilikdə, əmək haqqının müəyyən edilməsi əhalinin aztəminatlı təbəqəsi müxtəlif sosial güzəştlərin verilməsi ölkədə düzgün pul kredit siyasəti tənzimlənməsi kimi problemlər də yerinə yetirilmişdir və ancaq buna baxmayaraq, yenə də inflyasiya prosesi sürətlənmiş və nəhayət 1994-cü ildə özünün ən yüksək həddinə çatmışdır.

1995-ci ildən etibarən Azərbaycanda inflyasiyanın aradan qaldırılması və ümumilikdə pul kütləsi ilə əlaqədar pul kredit siyasətinin tənzimlənməsi ilə bağlı müxtəlif tədbirlər həyata keçirilməyə başlanır. Bu dövrdə inflyasiyanın azaldılması istiqamətində beynəlxalq Valyuta Fondunun təşəbbüsü ilə müxtəlif tədbirlər yerinə yetirilir, inflyasiyanın azaldılması ilə əlaqəli müxtəlif işlər görülür. Buna müvafiq olaraq antiinflyasiya tədbirləri aşağıdakılardan ibarət idi.

- Mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının azaldılması ;
- Digər xarici valyutalara nisbətdə manatın məzənnəsinin sabitləşdirilməsi ;
- Uçot dərəcələrinin yüksəldilməsi ;
- Qiymətli və əməkhaqqı üzərində eləcə də ümumilikdə ölkədə müxtəlif müəssisələr tərəfindən istehsal edilən məhsullara qiymətqoyma prosesinin nəzarətin daha da gücləndirilməsi ;
- Ümumdaxili məhsul və pul kütləsi arasındakı uyğunluğun təmin edilməsi ;

Yerinə yetirilən tədbirlər tam olaraq inflyasiyanın aradan qaldırılması və ümumilikdə ölkənin böhran vəziyyətindən çıxması ilə nəticələnməsə də ümumilikdə, bir çox məsələlərdə, eləcə də ölkədə pul tədaviyünün qaydaya salınması zamanı manatın məzənnəsinin tənzimlənməsi və.s müsbət dəyişikliklərə səbəb oldu. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, əgər 1994-cü ildə inflyasiya

səviyyəsi özünün yüksək hiperinflyasiya səviyyəsinə çatmışdırsa 1996-cı ildən başlayaraq isə artıq aşağı düşməyə başlamış və ümumilikdə qarşıdakı 5 il ərzində tənzimləmə özünün normal siyasi səviyyəsini almışdır.

Azərbaycanda inflyasiya ilə mübarizə məsələləri və ümumilikdə antiinflyasiya siyasətindən bəhs edərkən müxtəlif dövrlər ərzində bu sahədə kəskin siyasətin yerini yetirdiyini, ilk öncə qeyd edə bilərik. Ölkəmizdə, xüsusilə də 1995-ci ilə qədər inflyasiya səviyyəsinin yüksək olması və hiperinflyasiya mövcud vəziyyətinin olduğunu nəzərə alsaq dövlət tərəfindən və eləcə də Milli Bankın hökumətlə razılığı əsasında ümumilikdə, pul kredit siyasətinin tənzimlənməsi ilə bağlı da həmçinin Beynəlxalq Valyuta Fondunun sabitləşdirici proqramlarından istifadə edərək, antiinflyasiya siyasəti icra edilmişdir. Ümumilikdə icra edilən pul kredit siyasəti özündə bir sıra amilləri əhatə edib. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

7. Manatın digər xarici valyutalara nisbətdə məzənnəsinin sabitləşdirilməsi və həmin valyutanın dövrüliyinin təmin olunması ;
8. əmək haqqı üzərində nəzarətin daha da gücləndirilməsi ;
9. ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə istehsal olunan mal və xidmətlərinə qiymətlərin təyin olmasına nəzarət ;
10. tədaviyə olan ümumi pul kütləsinin məhdudlaşdırılması ;
11. kredit sahəsində xərci mərciliyin aradan qaldırılması və bu istiqamətdə fəaliyyətin daha da gücləndirilməsi ;
12. mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının azaldılması ;

Yerinə yetirilən bu tədbirlər və antiinflyasiya siyasəti, tez bir zamanda öz nəticəsini göstərməyə başlamış və buna müvafiq olaraq, manatın məzənnəsi möhkəmlənmiş , manat 1995-ci ildən etibarən ölkədə yeganə pul vahidi olaraq milli pul vahidinə çevrilmişdir. Lakin növbəti 2 il ərzində ölkəyə rəhbərliyi və Mərkəzi Bank tərəfindən yerinə yetirilən bir sıra tədbirlər, pul kredit siyasətində mənfi təsirlərə səbəb olmuş və bu da özlüyündə inflyasiyanı yüksəldilməsinə gətirib çıxarmışdır. 1996-cı ildə deflyator 1.24%-ə bərabər olsada, 1997-ci ildə bu

rəqəm 1.09% təşkil etmişdir. Ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatı tarixində ilk dəfə olaraq fəaliyyət göstərən müəssisələr, eləcə də əhali bu valyuta vasitəsilə deyil, manatla saxlamağa daha çox üstünlük vermişlər və bunun daha səmərəli qəbul etmişlər. Manatın digər valyutalara qarşı xüsusilə də dollara qarşı möhkəmlənməsi əslində inflyasiyanın zəifləməsi ilə paralel şəkildə və aslı olaraq dəyişir. Lakin bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatındakı sabitliyi ancaq bu amillərlə ifadə etmək düzgün olmazdı. Bununla yanaşı olaraq ölkədə qiymət artımına qarşı tədbirlər görülməli və bununla yanaşı, əmtəə bazarında qiymətlərin dollarla təklif olunması dünya dövlətlərinin mövcud qiymətlərdə xüsusilə də qonşu İnflyasiyanın azaldılması istiqamətində müxtəlif illər ərzində dövlət tərəfindən həyata həyata keçirilən tədbirlərə baxmayaraq, inflyasiyanı üstələməsi hər zaman əsas problemlərdən biri olaraq qalmışdır. İnflyasiyanın səviyyəsinin təhlükəsiz həddə qədər çatdırılması, dövlət tərəfindən idarəetmənin keyfiyyətini yüksəltmək idi və bununla əlaqədar istehsalın effektinin yüksəltməklə nail oluna biləcək bir məsələdir. Bu isə uzunmüddətli planlaşdırılmış tədbirlərin icrası əsasında yerinə yetirilə bilər. 1998-2014-cü illəri ərzində tələbin genişlənməsi bu istiqamətdə dövlət tərəfindən antiinflyasiya siyasətinin daha da güclənməsini tələb etmişdir. Bu dövrlər ərzində antiinflyasiya siyasətinin əsas həlli kimi inflyasiyanı ölkəyə qoyulan investisiya qoyuluşlarına və investisiya aktivliyinə mane olmayacaq dərəcəyə çatdırmaq idi. Sadaladığımız bu məsələlərin həlli isə həmin investisiyanı əsasən, 3 elementinin tələb, gözləmə və istehsal xərcləri istiqamətində tənzimləməklə bu sahədə kompleks tədbirlər yerinə yetirməkdən asılı olaraq dəyişir. Bu tədbirlərə nəzər salaq.

- İnflyasiyaya səbəb olan vaxtı keçmiş debitor borcların daha da artmasına qarışı müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi və sənaye sahələri üzrə dövriyyə kapitalının dövriyyəsinin və istifadəsinin daha da genişləndirilməsi və normallaşdırılmasına dəstək olunması ;
- Monopolist sahədə qiymətlərin yüksəlməsinin və əksinə istiqamətlənən məqsədyönlü siyasətin və məhdudlaşdırıcı tədbirlərin görülməsi ;

- İstehlak mallarına qiymətlərin təyin edilməsi zamanı vasitəçi gəlirlərin payının məhdudlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. ;
- Valyuta kursunun sabitləşdirilməsi istiqamətində siyasətini icra edilməsindən əvvəl valyuta dəhlizinin saxlanılmasının əhəmiyyəti ;

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası
2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının illik Hesabatı 2002
3. M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn —İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları|| Bakı 2011
4. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu , Bakı 2004
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi , 2007
6. Babayev A, Abdillayev X. Azərbaycanda monetar idarəetmə sisteminin inkişafının aktual problemləri ,Bakı, 2005
7. Həsənov Fəxri “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artım ilə inflyasiya arasında qarşılıqlı əlaqənin iqtisadi riyazi təhlili “
iq.el.na.al.də.al.üç.tə.ed.dis, Bakı, 2005,
8. Əsgərova Reyhan “Pul, kredit , banklar” Bakı, 2007
9. Ələsgərov A, Azərbaycanda istəyərsən hədəflənməsi rejimi mümkündürmü?
Bakı, iqtisadi inkişaf, jurnalı, 2005
- 10.Meybullayev, “Bazar sistemi və iqtisadi artım”, Bakı, 1996
- 11.Nağdalıyev “Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə inflyasiya prosesinin faktorları”,
Bakı, 2006
12. Nəsrullayev F.A. İqtisadi nəzəriyyənin predmeti və metodologiyası
- 13.Tofiq Quliyev —Inflyasiyanın AnatomiyasıI
14. Şəkərəliyev A.S. Dünya və beynəlxalq iqtisadiyyat
15. Şəkərəliyev A.S. Keçid iqtisadiyyatı və dövlət. Bakı, 2014.
- 16.Azərbaycan Respublikasında Antiinflyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi
haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı , Bakı, 2005
- 17.
- 18.Nəsrullayev F.A. İqtisadi nəzəriyyənin predmeti və metodologiyası. Bakı,
1997

19. Rasim Həsənov “İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika”, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı. (2014)
20. Ramiz Rzayev Pul, Kredit və Banklar Bakı-2014
21. Meybullayev M.X. XIX əsrin iqtisadçılarının əsərlərində klassik elmi sistemin inkişafı. Bakı, 2014
22. В.И.Видянина, А.И.Добрынина, Г.Л.Журавлевой, Л.С.Тарасевича, М.: Инфра-М, 2014
23. В.И.Видянина, А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой,
24. В.И.Видянина, Г.П.Журавлевой, М.: РЭА им.Г.П.Плеханова, 2014
25. Греббенников П.И., Леусский А.И., Тарасович Л.С
26. Добрынин А.И., Журавлева Г.П. Общая экономическая теория: Учеб. пособие .СПб.: Питер 2014
27. Журавлева Г.П. Экономика: Учебник. М.:Юристъ, 2014
28. Курс экономической теории. Научн. ред.
29. Курс экономической теории/ Под общ.ред. проф. 19..Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стенли Л. Брю, Экономикс 20..Л.С.Тарасевича, -М.: ИНФРА-М. 2015.
30. İqtisadi Nəzəriyyə. Bakı-2014 22. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 1999. 23.İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2014 24..İqtisadi nəzəriyyə. Makroiqtisadiyyat-1,2. Moskva
31. http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/ilyasova_sevinc.pdf
32. <http://www.imf.org/external/index.htm>
33. www.wikipedia.org
34. <https://www.cbar.az>
35. <http://kayzen.az>

ANNOTATION

In any country of the world, macroeconomic stability, achieving economic growth, as well as positive changes in the country and in all the processes necessary for the study of the nature of the inflation process is important. If this process is described for the first, it should be noted that the restoration of independence, to the present time, the processes occurring in the country, the crisis, the recession has been characterized by instability situations. Earlier, inflationary pressures are still part of the Soviet Union began to show itself in the process, and it has been linked to the effectiveness of the poor, especially in the social social production. After gaining its independence in the early years of independence, particularly given the difficult socio-economic situation, such a period of deep political and economic roots of the processes were available. Covering the period from 1995 to the whole of this period depends on the width of the measures taken in this direction. Heydar Aliyev in this direction, especially in this period of major events and the "Contract of the Century" project is considered to be the foundation of our country's integration into the international arena. Especially in conditions of severe crisis in 90 years, the country has made it mandatory to overcome the crisis of the dissertation structure and scope of the economic policy. Thesis introduction, chapter 3, paragraph 7, conclusions and suggestions, references, refer to the sources of ibarətdirTədqiqat structure is as follows: "Inflation and its theoretical and methodological bases" in the first chapter explaining the notion of inflation, based on an analysis of its theoretical or in general in our country and around the world, including the causes of inflation are analyzed along with the demand and costs of inflation based on inflation. "The inflation problems of the Republic of Azerbaijan, its analysis and atinflyasiya policy" in Chapter 2 of the inflation problem in our country and it's safe to remove the anti-inflationary policy carried out in connection with the delivery point has been interpr

АННОТАЦИЯ

В любой стране мира, макроэкономическая стабильность, достижение экономического роста, а также позитивные изменения в стране и во всех процессах, необходимых для изучения природы инфляционного процесса имеет важное значение. Если этот процесс описан для первой, следует отметить, что восстановление независимости, в настоящее время, процессы, происходящие в стране, кризис, рецессия характеризуется нестабильностью ситуации. Ранее, инфляционное давление все еще является частью Советского Союза стало проявляться в процессе, и это было связано с эффективностью бедных, особенно в социальном общественном производстве. После обретения независимости в первые годы независимости, особенно учитывая сложную социально-экономическую ситуацию, такой период глубоких политических и экономических корней процессов были доступны. В качестве примера, оккупация наших земель армянами и в результате экономики и, в целом, проблемы, которые происходят в жизни людей, а также по всей стране, чтобы разорвать отношения с кризисом, следовательно, к резкому снижению производства, не является исключением, привели к масштабной покупки. Все эти процессы создали благоприятную среду для формирования инфляции. Кроме того, независимость вновь восстановленная в стране в этот период, новая сложность экономической системы и не определенность, а также рыночной экономики в ситуации в стране, процессы регулирования в попытке экономических реформ на реализацию единых государственных программ в области использования финансового ухудшения *surətləndirirdi* в общем уровне инфляции. Охватывает период с 1995 по всей этого периода зависит от ширины мер, принимаемых в этом направлении. Гейдар Алиев в этом направлении, особенно в этот период основных событий и «Контракта века» проекта считается основой интеграции нашей страны на международную арену

Referat

Dünyanın istənilən ölkəsində makroiqtisadi sabitliyin, iqtisadi artımın əldə edilməsində, eləcə də ölkədə gedən bütün proseslər və müsbət dəyişikliklərdə inflyasiya prosesinin xüsusiyyətlərini öyrənilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesi Azərbaycan üçün də xarakterizə etsək, ilk öncə onu qeyd etməliyik ki, müstəqilliyimizin bərpa olunmasından, müasir dövrə qədər, ümumilikdə ölkəmizdə baş verən proseslər, böhran, tənəzzül qeyri-stabillik vəziyyətlər ilə xarakterizə olunmuşdur. Bundan əvvəl isə hələ inflyasiya prosesləri Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olan müddətdə özünü göstərməyə başlamışdı və bu dövrdə xüsusilə sosial ictimai istehsalın zəif effektivliyi ilə əlaqəli olmuşdur. Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra müstəqilliyimizin ilk illərində, xüsusilə mürəkkəb sosial-iqtisadi vəziyyətin olduğunu nəzərə alsaq, belə bir dövrdə baş verən proseslərin dərin siyasi iqtisadi kökləri mövcud idi. Bunlara misal olaraq, torpaqlarımızın ermənilər tərəfindən işğal edilməsi və bunun nəticəsində iqtisadiyyatda və ümumilikdə, insanların həyatında baş verən çətinlikləri, eləcə də ümumilikdə ölkə daxilindəki böhranlar nəticə etibarı ilə əlaqələrin qırılmasına istehsalının kəskin aşağı düşməsi, istisna deyil, geniş vüsət almağına gətirib çıxarmışdır. Bütün bu proseslər ölkədə inflyasiyanın formalaşması üçün əlverişli bir mühit yaratmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, müstəqilliyini təzəcə bərpa etmiş bir ölkə kimi bu dövrdə yaranmış yeni iqtisadi sistemin mürəkkəbliyi və qeyri müəyyənliyi, eləcə də bazar iqtisadiyyatının keçid şəraitində ölkədə baş verən prosesləri tənzimləmə cəhdi, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar vahid dövlət proqramlarının tətbiq edilməməsi, maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi ümumilikdə inflyasiyanı daha da sürətləndirirdi.

1995-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edərək ümumilikdə bu dövr bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərin genişliyi ilə şərtlənir. Xüsusilə də bu dövrdə Heydər Əliyevin bu istiqamətdə iri tədbirlər və “Əsrin müqaviləsi” layihəsi ölkəmizin beynəlxalq arenaya integrasiyasının əsası hesab olunur. Azərbaycanda bu illər ərzində inflyasiya ilə əlaqədar antiinflyasiya tədbirlərin həyata keçirilməsi və

ümumilikdə müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, ölkədə bu istiqamətdə vahid iqtisadi proqramın işlənilib hazırlanması köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Xüsusilə də 90-cı illərdə yaşanan ağır böhran şəraiti, ölkəmizdə bu böhrandan çıxmaq üçün düzgün iqtisadi siyasətin zəruri hala çevirmişdir

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 7 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin quruluşu aşağıdakı kimidir :

“İnflyasiya və onun nəzəri-metodoloji əsasları” adlı I fəsildə inflyasiya anlayışının mahiyyəti izah edilərək, onun nəzəri əsaslarla təhlil edilmiş və ya ümumilikdə ölkəmizdə daxil olmaqla dünya üzrə inflyasiya prosesinin yaranma səbəbləri analiz edilmiş bununla yanaşı, tələb və xərclərin inflyasiyası inflyasiya növləri üzrə təsnifləşdirilmişdir.

“Azərbaycan respublikasında inflyasiya problemləri, onun təhlili və antiinflyasiya siyasəti” adlı 2-ci fəsildə isə ölkəmizdə inflyasiya probleminin aradan qaldırılması və onun təhlükəsiz həddə çatdırılması ilə əlaqədar yerinə yetirilən antiinflyasiya siyasəti şərh edilmişdir.

“Müasir dövrdə inflyasiyaya qarşı mübarizə tədbirləri və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” adlı üçüncü fəsildə isə inflyasiya qarşı mübarizə tədbirləri üzrə beynəlxalq təcrübəyə istinad edilmiş və bu istiqamətdə tarixi dövrə dövlətlərdə inflyasiya problemi şərh edilmiş, eləcə də ölkəmizdəki Mərkəzi Bank tərəfindən inflyasiya qarşı mübarizə tədbirləri təhlil edilmişdir.